

Voortgangsrapportage Aanvalsplan Laaggeletterdheid over het jaar 2009

CINOP, 's-Hertogenbosch

Folkert Kuiken

Colofon

Titel: Voortgangsrapportage Aanvalsplan Laaggeletterdheid over het jaar 2009

Auteur: Folkert Kuiken (Universiteit van Amsterdam) in opdracht van CINOP

Ontwerp omslag: Theo van Leeuwen BNO

Foto's: Monique Kooijmans

Vormgeving: Evert van de Biezen

Bestelnummer: A00570

Uitgave: CINOP, 's-Hertogenbosch
Mei 2010

© CINOP 2010

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 978-90-5003-552-1

Postbus 1585
5200 BP 's-Hertogenbosch
Tel: 073-6800800
www.cinop.nl

Inhoudsopgave

Inleiding	1
1 Doel, opzet en reikwijdte van de voortgangsrapportage	5
2 Activiteiten die niet direct vanuit het Aanvalsplan worden aangestuurd	92
3 Taalbeleid mbo	17
4 Bedrijven	23
5 Gemeenten, provincies en regionale samenwerking	29
6 Deelname aan lees- en schrijf- (en reken-)cursussen	39
7 Werving en toeleiding	47
8 Publiciteit, informatievoorziening en bekendheid	51
9 Samenvatting en conclusies	55
10 Bronnen	65

Inleiding

Anderhalf miljoen Nederlanders hebben moeite met lezen en schrijven. Degenen onder hen die actief willen participeren in de maatschappij zijn daardoor onvoldoende toegerust voor de eisen van de moderne kenniseconomie. Bovendien kan laaggeletterdheid een bron zijn van sociale en economische uitsluiting. Met het *Aanvalsplan Laaggeletterdheid 2006-2010* (verder *Aanvalsplan*) heeft de Nederlandse regering de ambitie om het probleem van laaggeletterdheid in verschillende levensfasen en in verschillende contexten aan te pakken. Het ministerie van OCW vervult daarbij een belangrijke regierol.

In de huidige praktijk richten de activiteiten van het *Aanvalsplan* zich vooral op het terugdringen van laaggeletterdheid. Het voorkomen van laaggeletterdheid komt vooral tot uitdrukking in het onderwijsbeleid van het ministerie van OCW en in projecten om het lezen van jongeren af aan te bevorderen.

De ambitie van het *Aanvalsplan* is in zes mijlpalen te vatten. Deze mijlpalen zijn in het verleden niet altijd even concreet geformuleerd of er is bij de nulmeting uitgegaan van verouderde cijfers, omdat de cijfers voor het jaar 2006 op dat moment nog niet beschikbaar waren. Door de opdrachtgever is ervoor gekozen om gaande de rit een aantal mijlpalen verder te concretiseren of aan te vullen, zodat de bereikte resultaten beter afgezet kunnen worden tegen de ambities van het *Aanvalsplan*. De bedoelde wijzigingen worden in de voetnoten bij de mijlpalen vermeld en toegelicht.

Hoewel mijlpaal 1 als één van de ambities van het *Aanvalsplan* is beschreven, hebben de activiteiten binnen het *Aanvalsplan* nauwelijks invloed op deze mijlpaal. Voor het terugdringen

van het percentage leerlingen dat op of onder PISA-leesniveau 1 zit, en daarmee voor het behalen van mijlpaal 1, is vooral het nieuw ingezette beleid voor het primair en voortgezet onderwijs (po en vo) van belang.

De ambitie van het *Aanvalsplan* is om in de periode tot 2010 de volgende zes mijlpalen te bereiken:

- 1 Het percentage leerlingen voortgezet onderwijs dat op of onder PISA-leesniveau 1 zit (in 2003 11,5% en in 2006 15,1%), terugdringen tot 10%, rekening houdend met een verwachte toename van deze probleemgroep in 2010¹;
- 2 Het aantal werkgevers dat actief bijdraagt aan de bestrijding van laaggeletterdheid, met 50 tot 100% vergroten;
- 3 De totstandkoming van negen provinciale aanvalsplannen en van 150 gemeentelijke aanvalsplannen²;
- 4 De uitvoering van lokale en regionale leesbevorderingsplannen in meer dan de helft van de gemeenten³;
- 5 De verhoging van het aantal deelnemers aan alfabetiseringscursussen bij roc's tot minimaal 12.500 op jaarbasis⁴;
- 6 De verbetering van de effectiviteit met betrekking tot de bestrijding van laaggeletterdheid door onderzoek, monitoring en internationale samenwerking.

Om die doelstellingen te realiseren wordt een groot aantal maatregelen ingezet. Maatregelen die zowel laaggeletterdheid trachten te voorkomen als te verminderen en die zowel betrekking hebben op lopend als op nieuw beleid. Hierbij is een groot aantal actoren betrokken: het stelsel van initieel onderwijs, werkgevers en werknemers, volwasseneneducatie meestal onder de regie van gemeenten of provincies en instanties op het terrein van leesbevordering. CINOP, Stichting Lezen & Schrijven en Stichting Expertisecentrum ETV.nl (verder ETV.nl) vervullen bij deze activiteiten een uitvoerende rol.

1 'Thans 11%' is vervangen door '11,5% in 2003 en 15,1% in 2006'.

2 'Een aanzienlijk aantal' is vervangen door '150 gemeentelijke aanvalsplannen'.

3 'Een meerderheid' is vervangen door 'meer dan de helft'.

4 Hier is 'bij roc's' toegevoegd, omdat cursussen gevolgd bij particuliere educatieaanbieders niet zijn meegeteld. Tevens is 'op jaarbasis' toegevoegd en 'rond de' vervangen door 'minimaal'.

De resultaten van de in het *Aanvalsplan* opgesomde activiteiten worden jaarlijks gemeten en geëvalueerd en de resultaten daarvan vinden hun weerslag in een jaarlijkse voortgangsrapportage aan de Tweede Kamer. Aan de Universiteit van Amsterdam is gevraagd deze voortgangsrapportage op te stellen en daarmee een 'over all' analyse en evaluatie te geven van de activiteiten die in 2009 in het kader van het *Aanvalsplan* zijn ondernomen, van de resultaten die daarmee zijn bereikt en van de wijze waarop daarover is gerapporteerd en de mogelijke gevolgen die dit heeft voor toekomstige plannen en ontwikkelingen.

Op grond van deze voortgangsrapportages kan het *Aanvalsplan* zo nodig tussentijds worden bijgesteld en kunnen prognoses over te verwachten ontwikkelingen worden opgesteld. Deze rapportage heeft betrekking op de voortgang over het jaar 2009, het vierde en tevens voorlaatste jaar van het *Aanvalsplan*.

Doel, opzet en reikwijdte van de voortgangsrapportage

1

DOEL EN OPZET

Doel van de voortgangsrapportage 2009 is enerzijds de verrichte activiteiten en bereikte resultaten te verantwoorden en anderzijds een evaluatie te geven van de inspanningen die in het kader van het *Aanvalsplan* in 2009 zijn ondernomen. De bereikte resultaten worden daartoe in het perspectief geplaatst van de eerder omschreven mijlpalen en daarmee samenhangende specifiekere doelstellingen op korte en langere termijn. Per resultaatgebied wordt de opbrengst vervolgens geanalyseerd en geëvalueerd in het licht van de mijlpalen en worden waar nodig suggesties voor bijstelling van het plan en/of de activiteiten in overweging gegeven.

5

In het *Aanvalsplan* worden de volgende resultaatgebieden onderscheiden:

- 1 primair onderwijs (po);
- 2 voortgezet onderwijs (vo);
- 3 leesbevordering;
- 4 initieel beroepsonderwijs:
  - a beschrijvingskader,
  - b strategisch taalbeleid,
  - c competentieontwikkeling docenten,
  - d Platform Taalbeleid mbo en doorlopende leerlijnen (afstemming Platform po en vo);
- 5 gemeenten, provincies en educatie;
- 6 bedrijven;
- 7 maatschappelijke organisaties;
- 8 bewustmaking, taboedoorbreking, werving en toeleiding;
- 9 evaluatie, onderzoek en internationale samenwerking.

Om een goed beeld te verkrijgen van de verrichte activiteiten en bereikte resultaten wordt allereerst een aantal vragen voorgelegd aan de actoren die binnen deze resultaatgebieden werkzaam zijn. De belangrijkste vragen die daarbij aan de orde komen zijn:

- Welke activiteiten zijn ondernomen in 2009?
- Welke resultaten zijn in 2009 bereikt?
- Hoe verhouden deze resultaten zich tot de eerder genoemde zes mijlpalen en de specifiekere doelstellingen daarbinnen?
- Zijn er verschillen tussen de beoogde en de bereikte resultaten en hoe zijn deze verschillen eventueel te verklaren?
- Hoe zijn de resultaten gemeten en/of geëvalueerd?
- Zijn de gerealiseerde activiteiten (indirecte) gevolgen van het *Aanvalsplan* of is er sprake van 'autonome' activiteiten?
- Wat kan over het proces worden vermeld?
- Wat kan over de kwaliteit van proces en resultaat worden vermeld?
- Welke problemen is men tegengekomen?
- Wat betekenen de antwoorden op bovenstaande vragen voor het vervolg van het *Aanvalsplan* en de komende voortgangsrapportage?

Aan de actoren wordt gevraagd de beantwoording van de vragenlijst zoveel mogelijk te ondersteunen met onderliggend 'bewijsmateriaal'. Deze informatie is vervolgens door CINOP bewerkt tot een *Concept Bronnenboek Voortgangsrapportage 2009*. Dit concept is ter becommentariëring en aanvulling teruggestuurd naar de respondenten met het verzoek te reageren. Dit heeft geresulteerd in het *Bronnenboek ten behoeve van de Voortgangsrapportage 2009* (Litjens 2010), zijnde de belangrijkste input voor de door de Universiteit van Amsterdam op te stellen voortgangsrapportage.

Daarnaast verzamelt CINOP zowel kwalitatieve als kwantitatieve informatie rond het *Aanvalsplan* die eveneens deel uitmaakt van de *Voortgangsrapportage 2009*. Het betreft in de eerste plaats de *Monitor deelname lees- en schrijffonderwijs door laaggeletterden 2009* (Groot, Lam, Langens, Litjens & Neuvel 2010), inclusief activiteiten van actoren als educatie (roc's) en gemeenten op dit gebied. Verder geeft de publicatie *Monitor laaggeletterdheid G52* (Geertsma 2010) een overzicht van de stand

van zaken bij de aanpak van laaggeletterdheid in de G52 gemeenten. Tenslotte worden door CINOP in *Parels van geletterdheid 2009* (Van Kleef, Bos & Verspiek 2009) jaarlijks goede voorbeelden gegeven hoe laaggeletterdheid in de praktijk kan worden aangepakt en voorkómen.

REIKWIJDTE

In deze rapportage beperken we ons hoofdzakelijk tot de resultaatgebieden 4 tot en met 8. Activiteiten op het terrein van (laag)geletterdheid in po en vo en in het kader van leesbevordering zijn weliswaar essentieel, maar vormen geen onderdeel van de activiteiten die vanuit het *Aanvalsplan* worden aangestuurd. Ze hebben een eigen regie, financiering en evaluatiesystematiek en de resultaten kunnen daarom niet worden toegeschreven aan het *Aanvalsplan*. Ze dragen wel bij aan de realisatie van in ieder geval de eerste te behalen mijlpaal van het *Aanvalsplan* (PISA-doelstelling) en ze kunnen partij zijn in de afstemming op activiteiten die direct vanuit het *Aanvalsplan* worden aangestuurd. Om die redenen worden de activiteiten en resultaten op het terrein van laaggeletterdheid in po en vo en de activiteiten in het kader van leesbevordering kort weergegeven in hoofdstuk 2.

De activiteiten rond evaluatie, onderzoek en internationale samenwerking zijn hier eerder beschouwd als randvoorwaardelijke activiteiten, die niet direct onderdeel vormen van de voortgangsrapportage. Het spreekt vanzelf dat de in het kader van het *Aanvalsplan* uitgevoerde onderzoeken (*Monitor deelname lees- en schrijfonderwijs door laaggeletterden 2009* en *Monitor laaggeletterdheid G52*) wel een belangrijke bron voor deze voortgangsrapportage vormen.

Activiteiten die niet direct vanuit het *Aanvalsplan* worden aangestuurd

2

Drie clusters van activiteiten die niet direct vanuit het *Aanvalsplan* worden aangestuurd, maar die wel essentieel zijn voor het bereiken van met name de eerste mijlpaal uit het *Aanvalsplan*, komen in dit hoofdstuk aan bod. Mijlpaal 1 luidt: *Het percentage leerlingen voortgezet onderwijs dat op of onder PISA-leesniveau 1 zit (in 2003 was dat 11,5% en in 2006 15,1%), terugdringen tot 10%, rekening houdend met een verwachte toename van deze probleemgroep in 2010.*

Het gaat om activiteiten, voortvloeiend uit het beleid van OCW, gericht op het primair en voortgezet onderwijs (po en vo) en om activiteiten in het kader van leesbevordering. De activiteiten gericht op het primair onderwijs (waaronder de voor- en vroegschoolse educatie, vve) en voortgezet onderwijs zijn vooral preventief van aard. Zeker bij het bestrijden van laaggeletterdheid geldt het adagium dat voorkomen beter is dan genezen. Om het percentage leerlingen voortgezet onderwijs dat op of onder PISA-leesniveau 1 zit terug te dringen, moet ook geïnvesteerd worden in het primair onderwijs en in de voor- en vroegschoolse educatie.

Het bereiken van deze mijlpaal is om twee redenen een kwestie van de (middel-)langere termijn. Allereerst kost het tijd voordat investeringen in de randvoorwaarden voor beter taal- en rekenonderwijs effect gaan sorteren. Met name bij de invoering van nieuwe werkprocessen in de afzonderlijke schoolorganisaties is er veelal sprake van tijdverlies, hetgeen te maken heeft met de beperkte implementatiekracht van veel schoolorganisaties. Ten tweede zijn erg veel leerlingen al ‘onderweg’ in het onderwijs, waardoor het percentage leerlingen dat op een (te) laag niveau uitstroomt de eerste jaren nog niet zal afnemen.

PRIMAIR ONDERWIJS

In het primair onderwijs wordt langs twee wegen geprobeerd het lees- en rekenniveau van leerlingen te verhogen. In de eerste plaats via de maatregelen die in 2007 in de Kwaliteitsagenda Primair Onderwijs *Scholen voor morgen* zijn vastgelegd en in de tweede plaats door middel van interventies in het kader van het onderwijsachterstandenbeleid.

KWALITEITSAGENDA

De maatregelen van de Kwaliteitsagenda Primair Onderwijs hebben als doel het taal- en rekenonderwijs te verbeteren en betreffen de invoering van verbetertrajecten taal en rekenen, versterking van opbrengstgericht werken, implementatie van referentieniveaus en het stimuleren van talentvolle leerlingen.

Sinds het schooljaar 2008/2009 werken ruim 1.500 scholen aan het verbeteren van hun taal- en rekenonderwijs. Daarnaast is aanvullend op nog eens 50 scholen een intensief rekenaarsproject gestart. Op www.schoolaanzet.nl is het project *Alle scholen in beweging* gelanceerd, waar alle 7.000 basisscholen op een laagdrempelige manier kennis kunnen maken met de ervaringen van scholen die hun taal- of rekenonderwijs al hebben verbeterd. Bovendien kunnen scholen via vouchers concrete ondersteuning krijgen bij de verbetertrajecten.

Bij het versterken van het opbrengstgericht werken stellen scholen ambitieuze doelen voor de taal- en rekenprestaties van hun leerlingen vast. Regelmatig wordt aan de hand van toetsen gecontroleerd of de doelen behaald worden. Om opbrengstgericht werken te stimuleren heeft het Projectbureau Kwaliteit van de PO-Raad verschillende activiteiten ontwikkeld: een boekje en dvd met schoolportretten, conferenties voor leraren en schoolleiders, en een opleiding voor schoolleiders over dit onderwerp. Al deze acties worden uitgerold in 2010.

In 2009 is gestart met een traject van wet- en regelgeving om referentieniveaus in te voeren voor taal en rekenen. De kern van het wetsvoorstel vormt het *Referentiekader taal en rekenen*. Hierin staat gedetailleerd en competentiegericht beschreven wat leerlingen op verschillende momenten in hun schoolloopbaan op het gebied van taal en rekenen moeten kennen en kunnen. Daarmee wordt het referentiekader een leidraad voor scholen, docenten en onderwijsprogramma's in het

primair, voortgezet, speciaal en middelbaar beroepsonderwijs en vormt het de basis voor doorlopende leerlijnen taal en rekenen. Het doel van de invoering van de referentieniveaus is het verbeteren van de taal- en rekenvaardigheden bij leerlingen. De referentieniveaus zullen in 2010 van kracht worden.⁵

De Kwaliteitsagenda Primair Onderwijs richt zich niet alleen op de zwakkere leerlingen, maar ook op de – vaak niet voldoende uitgedaagde – meer getalenteerde leerlingen.

ONDERWIJSACHTERSTANDENBELEID

Met voor- en vroegschoolse educatie (vve), de schakelklassen, de gewichtenregeling, de pilots taalbeleid onderwijsachterstanden en het dyslexiebeleid wordt gewerkt aan het voorkomen en remediëren van onderwijsachterstanden.

In 2009 is ruim 313 miljoen euro in de vve geïnvesteerd: 200 miljoen voor de voorschool (waarvan 171,5 miljoen vanuit het Rijk en 28,5 miljoen vanuit de gemeenten); 90 miljoen voor de vroegschool en 23 miljoen voor ondersteunende activiteiten (waaronder de pilots vve in Groningen, Drenthe en Limburg). Uit de *Landelijke Monitor VVE*, waarvan de derde meting voorjaar 2009 plaatsvond, blijkt dat 80% van de doelgroepkinderen in de grote gemeenten deelneemt aan voorschoolse educatie. Dat betekent een forse stijging ten opzichte van 2008 (62%) en 2007 (53%). Daartegenover staat dat het percentage doelgroepleerlingen dat deelneemt aan de vroegschoolse educatie in de gemeenten afneemt: 57% in 2009 (tegenover 63% in 2008 en 67% in 2007).

In de periode 2007-2009 hebben 10.012 personen aan een *VVersterk*-scholing meegedaan, waarvan 4.762 peuterleidsters, 2.299 leidsters van kinderdagverblijven en 2.951 leerkrachten basisonderwijs.

Schakelklassen blijken een effectief middel in de strijd tegen onderwijsachterstanden. Leerlingen uit een schakelklas boeken meer vooruitgang dan vergelijkbare leerlingen in een controlegroep. Leerlingen uit kopklassen (dat zijn schakelklassen aan het eind van het

⁵ *Over de drempels met taal en rekenen*, eindrapport commissie Meijerink, 2008.

basisonderwijs) gaan naar hogere schooltypes in het voortgezet onderwijs. In 2009 hadden 80 gemeenten schakelklassen ingericht (tegenover 68 in 2008) met in totaal ruim 6.200 leerlingen (tegenover 4.500 in 2008).

Voor de gewichtenregeling basisonderwijs was in 2009 335 miljoen euro beschikbaar (in 2008 was dat 315 miljoen). Met ingang van het schooljaar 2009-2010 is een wijziging in de gewichtenregeling van kracht geworden: er is extra geld beschikbaar gesteld voor scholen gelegen in specifieke gebieden waar sprake is van cumulatie van hoge werkloosheid en lage inkomens, de zogeheten impulsgebieden. Het gaat hierbij om een bedrag van 10 miljoen in 2009, oplopend tot 70 miljoen in het schooljaar 2011-2012. Tevens loopt vanaf het schooljaar 2009-2010 een vierjarige pilot Onderwijstijdverlenging gericht op taal- en rekenonderwijs. Hiervoor is in 2009 12 miljoen beschikbaar gesteld en jaarlijks 15 miljoen vanaf 2010.

Voor de pilots Taalbeleid Onderwijsachterstanden, lopend van het schooljaar 2007-2008 tot en met 2009-2010, is per jaar 4 miljoen euro beschikbaar. Hieraan nemen zo'n 350 scholen deel, verspreid over het land. Iedere pilot kent een eigen aanpak, maar alle zijn ze gericht op het verbeteren van de prestaties van leerlingen op het gebied van de Nederlandse taal. Het in de pilots gehanteerde taalbeleid en de resultaten van de leerlingen worden aan de hand van de monitor Pilots Taalbeleid Onderwijsachterstanden gevolgd. In navolging van de taalpilots zijn de bovengenoemde taalverbetertrajecten van start gegaan; deze verbetertrajecten zijn gericht op alle scholen en dus niet uitsluitend op achterstandsscholen.

MASTERPLAN DYSLEXIE

Het Masterplan Dyslexie (voor primair én voortgezet onderwijs) is gericht op signalering en begeleiding van leesproblemen en dyslexie. In 2009 zijn het *Screeningsinstrument Beginnende Geletterdheid* (voor groep 2 en 3) en het *Signaleringsinstrument Dyslexie* (voor groep 4 tot en met 8) beschikbaar gekomen. In 2009 is gestart met een studie die inzicht moet geven in zowel de bestaande als gewenste praktische invulling van het traject tussen onderwijs en dyslexiezorg.

VOORTGEZET ONDERWIJS

Overeenkomstig het primair onderwijs is in het voortgezet onderwijs een Kwaliteitsagenda opgesteld, getiteld *Onderwijs met ambitie*, waarin op de bevordering van taalvaardigheid stevig wordt ingezet. Een directe aanleiding daartoe vormen de teruglopende leesprestaties van 15-jarigen in het internationaal vergelijkende PISA-onderzoek. In 2006 bleek 15,1% van de Nederlandse leerlingen op het laagste leesniveau te scoren (in 2003 was dat nog 11,5%). In de Kwaliteitsagenda VO wordt ernaar gestreefd dit percentage ('gezien de urgentie van de problematiek met betrekking tot laaggeletterdheid en gelet op het convenant laaggeletterdheid met de sociale partners van 11 september 2007') verder terug te dringen tot 8%. Een concrete termijn voor het realiseren van deze doelstelling wordt daarbij overigens niet genoemd. Verder is het streven van de Kwaliteitsagenda om het percentage leerlingen dat op het hoogste niveau scoort (PISA- leesniveau 5) te verhogen.

Net als in het primair onderwijs zullen, om het taal- en rekenniveau van de leerlingen te verhogen, referentieniveaus voor het voortgezet onderwijs worden vastgesteld, met daaraan gekoppelde standaarden en toetsen. De examens zullen aan dit referentiekader worden geijkt om te borgen dat leerlingen daadwerkelijk aan de gestelde referentieniveaus voldoen. Leerlingen die in het schooljaar 2013-2014 examens afleggen zullen voor het eerst met deze geijkte examens te maken krijgen. Daarnaast zullen alle leerlingen een rekentoets afleggen als onderdeel van het eindexamen. Hiermee wordt een belangrijke urgentie gecreëerd voor het verbeteren van de onderwijsprogramma's op de scholen. Ingezet wordt op een zorgvuldige en beheerste invoering van het referentiekader als leidraad voor beter taal- en rekenonderwijs in het vo.

Ondertussen houdt OCW door middel van diagnostische toetsen en proefexamens in de gaten hoe leerlingen presteren in de verschillende onderwijssectoren. Onlangs bleek uit een dergelijke tussentijdse meting door Cito in opdracht van OCW dat niet alle recent ingestelde streefniveaus worden gehaald (*Monitor taal en rekenen*, Cito 2009). Scholen en onderwijsinstellingen worden daarbij, evenals in het po, financieel en inhoudelijk ondersteund. In het voortgezet onderwijs krijgen scholen vanuit de Kwaliteitsagenda extra middelen om in hun onderwijs meer aandacht te besteden aan taal en rekenen. Voor het voortgezet onderwijs wordt, in nauwe samenwerking

met het steunpunt voor het mbo, een *Steunpunt Taal en Rekenen* ingericht dat binnenkort operationeel is.

Verder wordt in de Kwaliteitsagenda stilgestaan bij een niet onbelangrijke risicofactor in deze context, te weten het beleidsvoerend vermogen van de school: in hoeverre is de school in staat om nieuwe onderwijsmethoden adequaat te implementeren. Aangekondigd wordt een onderzoek naar mogelijke barrières voor innovatie binnen de scholen en hoe deze kunnen worden weggenomen.

LEESBEVORDERING

Naast de activiteiten die vanuit het *Aanvalsplan* worden geïnitieerd, ondernemen Stichting Lezen en de Vereniging van Openbare Bibliotheken diverse activiteiten die in het verlengde liggen van de doelstellingen van het *Aanvalsplan*. We noemen hier de belangrijkste activiteiten in 2009.

Stichting Lezen blijft betrokken bij het inhoudelijk doorontwikkelen van het project *Leeskr8*, een leesbevorderingproject van de vier grote stadsbibliotheken voor het vmbo. In de noordelijke provincies is van 2006 tot 2008 met het *Noordelijk Aanvalsplan* gewerkt aan de ontwikkeling van leesbevorderingsnetwerken. In 2009 is voortgebouwd op dit project in het kader van het stimuleringsprogramma leesbevordering 2008-2011 *Kunst van Lezen*. Aan de hand van het *Programma Leesbevordering 2008-2011* worden de lokale en regionale leesbevorderingsnetwerken verder landelijk uitgerold.

Vanuit de bibliotheken is een netwerk laaggeletterdheid opgezet. Dit platform levert een *CV van bibliotheken* op, om zich te presenteren aan de gemeenten. Binnen de website www.taalkrachtvoorbibliotheken.nl, die is opgezet tezamen met Stichting Lezen & Schrijven, is een *Methodiek Laaggeletterdheid* van Probiblio in de vorm van een toolkit voor bibliotheek-medewerkers geïntegreerd. Verder werd in 2009 *De Slimme Nieuwslezer* gepresenteerd aan bibliotheken. Het gaat hier om een digitaal instrument dat voor laaggeletterden actuele krantenberichten selecteert op een laag leesniveau. De ondersteuning van de Vereniging van Openbare Bibliotheken bij de ontwikkeling van dit digitale product in 2009 levert alle bibliotheken voor 2010 een gebruikerslicentie op. In de loop van 2010 worden de gebruikscijfers

geëvalueerd. Daarnaast heeft de Vereniging lokale projecten ondersteund, waaronder *Voorlezen in het vmbo* en, samen met Stichting Lezen, de *Voorleesexpress; voorlezen bij allochtone en autochtone gezinnen thuis*. In 2009 is ook een onderzoek uitgevoerd naar *Netnieuws*. Een belangrijke uitkomst van dat onderzoek is dat voor de effectiviteit van digitale producten die aan het publiek worden aangeboden, extra inzet van de bibliotheekmedewerkers nodig is.

CONCLUSIES

Hoe moeten de hiervoor beschreven activiteiten en resultaten worden geëvalueerd in het licht van de eerste mijlpaal van het Aanvalsplan, die het terugdringen van het percentage leerlingen vo dat op of onder PISA-leesnivea 1 zit, tot 10% nastreeft? Daarbij zij opgemerkt dat rekening moet worden gehouden met een reeds verwachte toename van deze probleemgroep in 2010. In 2011 komen naar verwachting nieuwe PISA-cijfers beschikbaar over 2009.

Allereerst kan worden geconstateerd dat er recent allerlei beleidsinitiatieven en concrete activiteiten zijn ontwikkeld om laaggeletterdheid in de preventieve sfeer aan te pakken. Het gaat daarbij vooral om initiatieven gericht op het versterken van de condities voor beter taal- en rekenonderwijs, variërend van de invoering van het *Referentiekader taal en rekenen* tot en met het versterken van de competenties van grote aantallen vve-professionals. Met name door de invoering van het *Referentiekader taal en rekenen* in combinatie met daaraan geijkte examens neemt de urgentie voor de scholen toe om hun resultaten op het gebied van taal en rekenen te verbeteren.

Het grootste deel van deze activiteiten in het po en vo is direct, maar vooral ook indirect gericht op het verhogen van het taal- en rekenniveau van de leerlingen om zo laaggeletterdheid- en laaggecijferdheid te voorkómen. Hun kracht zit vooral in de ‘schaarbeweging’ die gemaakt wordt met stimuleren en faciliteren enerzijds en urgentie creëren anderzijds. Veel van deze activiteiten zijn echter nog maar kort geleden gestart of moeten nog in het onderwijs worden geïmplementeerd en hebben dus een relatief lange incubatietijd.

Het is op dit moment dan ook nog te vroeg om het verwachte rendement van deze investeringen in conditieversterkende activiteiten goed in kaart te kunnen brengen. Het duurt immers nog

geruime tijd voordat de resultaten daarvan zichtbaar en meetbaar worden in de prestaties van de leerlingen in het primair onderwijs en de voor- en vroegschoolse educatie.

Toch zijn een aantal resultaten nu al wel zichtbaar, zoals de positieve effecten van de inrichting van schakelklassen op de taalprestaties van leerlingen die meer vooruitgang boeken dan vergelijkbare leerlingen in een controlegroep, en de leerlingen uit kopklassen die naar een hoger schooltype in het voortgezet onderwijs gaan. Deze resultaten zijn niet alleen een eerste stap in de goede richting en werken motiverend als succesfactor, maar ze rechtvaardigen ook de verwachting dat leerlingen op de middellange termijn beter gaan presteren op het gebied van taal en rekenen, waardoor de stijgende trend in de PISA-cijfers naar beneden kan worden omgebogen.

Met name het gecombineerde effect van de kortetermijnsuccessen en de eerder genoemde schaarbeweging zou de nagestreefde mijlpaal van niet meer dan 10% van de vo-leerlingen onder PISA-leesniveaun 1 rond 2015 binnen bereik moeten kunnen brengen.

Vanuit verschillende bronnen is in de afgelopen jaren gewezen op de lage niveaus van geletterdheid en gecijferdheid in het mbo, zeker wanneer die worden vergeleken met het voortgezet onderwijs. De doelstelling die vanuit de preventieoptiek van het *Aanvalsplan* voor het mbo is geformuleerd luidt: Het voorkomen van laaggeletterdheid en laaggecijferdheid door versterking van het mbo en aanpalende vmbo's op een viertal speerpunten: 1) de ontwikkeling en invoering van het *Raamwerk Nederlands* met bijbehorend portfolio; 2) de ondersteuning van het management met betrekking tot strategisch taalbeleid; 3) de versterking van het Platform Taalbeleid mbo; 4) de ontwikkeling van competenties bij taal- en vakdocenten in het (v)mbo. Dit cluster van activiteiten wordt gecoördineerd door CINOP en de verschillende activiteiten en in 2009 geboekte resultaten worden hieronder beschreven. We starten echter met een beknopte beschrijving van het beleid van OCW gericht op versterking van het taal- en rekenonderwijs in het mbo.

Met het uitbrengen van het *Uitvoeringsplan taal en rekenen mbo*, onderstreept OCW het belang van taal en rekenen in het mbo en de bijzondere en complexe taak waarvoor het mbo staat. Door de referentieniveaus voor taal en rekenen voor alle kwalificatieniveaus in het mbo in te voeren en deze deels te toetsen via centraal ontwikkelde examens, dient het mbo structureel meer aandacht te besteden aan de basisvaardigheden. Met een financiële impuls van 50 miljoen, vrijgemaakt uit het educatiedeel van het participatiebudget, wordt de intensivering van het taal- en rekenonderwijs in het mbo mogelijk gemaakt. In het *Uitvoeringsplan taal en rekenen mbo* wordt beschreven wat in de looptijd van het uitvoeringsplan van de mbo-opleidingen wordt verwacht, hoe de 50 miljoen wordt ingezet, en welke ondersteuning het ministerie organiseert. De looptijd van het uitvoeringsplan is vier jaar: van 1 januari 2010 tot 31 december 2013.

Ook na 2013 zal volgens OCW veel aandacht voor de ontwikkeling van taal- en rekenvaardigheden in het mbo nodig blijven. Het beleid van het ministerie van OCW is erop gericht dat de onderwijsinstellingen ook na 2013 in staat zijn het taal- en rekenbeleid vorm te geven met effectieve en efficiënte activiteiten en programma's voor taal en rekenen.

RAAMWERK NEDERLANDS

Voor het (v)mbo is in 2007 door CINOP een competentiegericht beschrijvingskader voor het Nederlands ontwikkeld, het *Raamwerk Nederlands in (v)mbo-opleiding, beroep en maatschappij* (verder *Raamwerk Nederlands*). Dit beschrijvingskader sluit aan bij zowel nationale ontwikkelingen op dit gebied (*Raamwerk Moderne Vreemde Talen* en *Raamwerk NT2*) als bij internationale (*Common European Framework of Reference for Languages*). Dit raamwerk heeft als een belangrijke katalysator gewerkt voor het denken over en vaststellen van taalniveaus in de verschillende onderwijssectoren, hetgeen onder meer heeft geresulteerd in de ontwikkeling en vaststelling van het *Referentiekader taal en rekenen* (op basis van het in 2008 gepresenteerde rapport *Over de drempels met taal en rekenen* van de commissie Meijerink).

Op basis van het nieuw ontworpen *Raamwerk Nederlands* is in 2008 een folioversie van het bijbehorend portfolio Nederlands ontwikkeld. Deze folioversie fungeert als blauwdruk voor de ontwikkeling van een digitaal portfolio. De presentatie hiervan aan een geselecteerde groep van betrokkenen en de opgedane ervaringen op een aantal roc's hebben in 2009 een kwalitatieve aanscherping van het digitaal portfolio opgeleverd, met verschillende neveneffecten als gevolg. In de eerste plaats verdiepende discussies in het mbo-veld en met de Onderwijsinspectie over mogelijkheden en beperkingen van het portfolio als onderdeel van het examen; in de tweede plaats heeft het portfolio de invoering van taalontwikkend beroepsonderwijs op een aantal roc's gefaciliteerd.

De manier waarop het digitale portfolio zal worden afgerond is afhankelijk van twee actuele beleidsontwikkelingen: het *Referentiekader taal en rekenen* (met ingang van 2010 het nieuwe ijkpunt voor de centrale examens) en de gecentraliseerde examens taal en rekenen mbo. Voorlopig wordt in eerste instantie de ontwikkelingsgerichte functie van het digitale portfolio uitgewerkt. In afwachting van standpunten hierover van OCW c.q. de Inspectie zal een besluit worden

genomen over omzetting van het digitaal portfolio naar het *Referentiekader taal en rekenen* en over de verdere uitwerking van de al of niet beoordelende functie van het taalportfolio.

STRATEGISCH TAALBELEID

Het project Strategisch Taalbeleid heeft tot doel om onderwijsinstellingen in het (v)mbo te adviseren over het voeren strategisch taalbeleid en vervolgens te ondersteunen bij de implementatie daarvan. In de aangegeven arrangementen verplichten roc's zich ertoe structurele, meerjarige activiteitenplannen te ontwikkelen die leiden tot verbetering van de taalvaardigheid van hun studenten en tot een hoger rendement van het onderwijs.

In 2009 werden met opleidingsinstellingen verspreid over Nederland zes arrangementen uitgevoerd, te weten:

- 1 Verankering van taalbeleid op het ROC RIVOR (Tiel e.o.): het betreft hier continuering van een eerder gestart arrangement dat om organisatorische redenen tijdelijk was stopgezet.
- 2 Het project *Antenne voor taal*, gericht op een instellingsbrede implementatie van taalbeleid op het Hoornbeek College (met vestigingen in Amersfoort, Rotterdam, Goes, Kampen en Apeldoorn).
- 3 Het project *Taal- en rekencentrum*, met als doel taal- en rekenbeleid te implementeren aan het SOMA College te Harderwijk.
- 4 Het *Plan van Aanpak Implementatie Taalonderwijs* dat tot doel heeft de invoering van een curriculum voor de talen aan het ROC Eindhoven.
- 5 De ontwikkeling van taalplannen binnen de sector economie van het Albeda College (Rotterdam e.o.).
- 6 De ontwikkeling van een taalbeleid bij de afdeling vmbo van de Open Scholengemeenschap Bijlmer (OSB) te Amsterdam.

In de praktijk van de arrangementen blijkt vaak dat sommige roc's een lange weg hebben af te leggen wat de verbetering van het taal- en rekenonderwijs betreft. Soms beschikken roc's zelfs niet (meer) over een goed curriculum voor Nederlands en is er ook geen heldere didactische visie. Daardoor is veel aandacht nodig voor het – samen met docenten en middenmanagement – opbouwen van dit soort basale gegevens. De kernbenadering van CINOP bestaat dan ook

uit een gecombineerde inzet van organisatiekundige en taalonderwijskundige expertise. De bevindingen uit de arrangementen wegend, is het nog maar de vraag of de invoering van centrale examens inmiddels heeft geleid tot een sterker gevoel van urgentie op bestuurlijk niveau bij roc's.

Toch worden er geleidelijk aan meer substantiële resultaten geboekt. De belangrijkste resultaten uit deze arrangementen zijn vanuit het perspectief 'voor en na deelname' als volgt beknopt samen te vatten:

- Er zijn meerjarenplannen Taalbeleid ontwikkeld en deels geïmplementeerd.
- Docenten leren via maatwerktrainingen werken met de referentieniveaus taal en rekenen.
- Scholen worden procesmatig ondersteund bij het effectueren van de organisatorische veranderingen die een kwalitatief beter taalonderwijs vraagt.
- Er zijn taalprofielen voor taalcoaches ontwikkeld en vastgesteld.
- Het middenmanagement wordt on-the-job getraind bij het implementeren van teamplannen.
- Er worden resultaten uit de arrangementen met andere roc's gedeeld, waardoor de belangstelling voor deelname aan een arrangement lijkt toe te nemen.

Naast deze zes arrangementen zijn in 2009 met twee onderwijsinstellingen voorbereidingen getroffen voor arrangementen die in 2010/2011 zullen worden uitgevoerd. Het betreft hier het werken aan taalbeleid op vmbo Focus te Harderwijk en het project *Met de stroom mee*, een samenwerkingsproject doorgaande leerlijnen en afstemming po, vo en mbo in Nijmegen.

PLATFORM TAALBELEID MBO

Het landelijk Platform Taalbeleid mbo stimuleert ontwikkeling en implementatie van taalbeleid in het mbo. Met het project Platform Taalbeleid mbo ondersteunt CINOP dit platform om inbedding van strategisch beleid in het (v)mbo met name op managementniveau te bewerkstelligen.

Net als in 2008 maakten in 2009 24 organisaties deel uit van het platform. In 2009 was de focus gericht op kennisdeling en -verrijking van taalontwikkeland beroepsonderwijs op strategisch

niveau, met als overkoepelend thema 'Succesvol bouwen aan doorlopende leerlijnen'. Het platform is drie keer een dag bijeengewees met een gemiddeld deelnemersaantal van 45. Op verzoek van de leden werd daarnaast een extra expertmeeting georganiseerd. De website (www.taalinmbo.nl) wordt druk bezocht (10.458 hits in 2009). Op voorstel van de redactieraad is de website in 2009 verder ontwikkeld en uitgebreid.

Het Platform Taalbeleid mbo onderhoudt nauwe contacten met het Platform Moderne Vreemde Talen, het Platform Taalgericht Vakonderwijs, het Platform 'Eén slag dieper', het Platform Taalbeleid Hoger Onderwijs, de Taalcoach Academie, het netwerk taaldocenten SLO en met het Steunpunt Taal en Rekenen. Samen met deze partijen is in 2009 de gezamenlijke taalconferentie 'Taal is cruciaal' voorbereid (inclusief presentatie van het protocol dyslexie voor het mbo; maart 2010).

COMPETENTIEONTWIKKELING DOCENTEN

Bij de implementatie van taalbeleid speelt de docent een cruciale rol. In het project Competentieontwikkeling Docenten wordt ernaar gestreefd de competenties van taal- en vakdocenten (v)mbo te ontwikkelen en te versterken, zodat zij studenten met een gebrekkige taalvaardigheid beter kunnen ondersteunen bij hun taalontwikkeling. Daartoe zijn trainingen ontwikkeld die jaarlijks in acht onderwijsinstellingen worden uitgevoerd.

In 2009 is de doelstelling om docenten van zeven mbo-scholen en één vmbo te trainen gehaald. Elke training was specifiek afgestemd op de betreffende school, zodat er sprake is van maatwerk. Na de trainingen zijn de taalcoaches en opleidingsteams competent in het ondersteunen en stimuleren van de taalverwerving van hun leerlingen (taalontwikkeland beroepsonderwijs). De trainingsbijeenkomsten worden structureel geëvalueerd en met ingang van 2009 ook meer systematisch gemonitord: goede voorbeelden worden beschreven in een vast format. Net als in 2008 bleek ook bij de trainingen in 2009 dat er zich op weg naar competentiegericht taalonderwijs nog wel enkele hindernissen bevinden. Zo komt hier en daar in de evaluaties de gebrekkige implementatiekracht van teams naar voren en elders het ontbreken van voldoende onderwijskundig leiderschap bij sommige instellingen.

CONCLUSIES

Er is veel werk verzet en het is duidelijk dat het taalontwikkelen beroepsonderwijs langzaam aan hoger op de agenda van het mbo komt te staan. Met name op de trainingen voor docenten en teamleiders en op de Platformbijeenkomsten begint een positievere sfeer te ontstaan omtrent de mogelijkheden om handen en voeten te geven aan taalontwikkelen beroeps-onderwijs.

Ondanks het feit dat er veel is ondernomen vanuit OCW en op de vier hierboven genoemde speerpunten door CINOP en er zeker op belangrijke condities voor een beter toekomstig taal- en rekenonderwijs resultaten zijn geboekt, lijkt de verwachting niet gerechtvaardigd dat er op korte termijn een reële verbetering zal optreden in de taal- en rekenprestaties van de mbo-studenten.

Dit komt allereerst doordat er nog veel mbo-studenten ‘onderweg zijn in het onderwijs’ en dus niet meer zullen profiteren van de onderwijsverbeteringen. Het algehele vertragingseffect is in het mbo echter nog groter dan in het vo, omdat er eerst verbeteringen in het po en vmbo zullen moeten worden gerealiseerd, wil het mbo van een beter geschoolde instroom kunnen profiteren. Dat is voorlopig reden om aan te nemen dat er nog jarenlang flankerend, curatief gericht beleid nodig zal zijn.

Daarnaast werd bij de uitvoering van de arrangementen Strategisch Taalbeleid geconstateerd dat niet alle opleidingsmanagers in staat zijn om de implementatie van taalontwikkelen beroepsonderwijs adequaat te faciliteren. Misschien is het een goede gedachte om het komende jaar vanuit het *Aanvalsplan* eerst meer werk te maken van het overtuigen van roc-bestuurders van het belang van beter taalonderwijs, vanuit de wetenschap dat een goede taalbeheersing de belangrijkste voorspeller is van schoolsucces.

Bedrijven staan centraal in de tweede mijlpaal van het *Aanvalsplan*: *Het aantal werkgevers dat actief bijdraagt aan de bestrijding van laaggeletterdheid met 50 tot 100% vergroten*. Daarbij moet onder een bijdrage worden verstaan: het organiseren van een cursus educatie op de werkvloer, het inkopen van een traject voor werknemers en het treffen van beleidsmatige maatregelen (met name op het gebied van personeelsbeleid, scholing en communicatie).

Stichting Lezen & Schrijven neemt het voortouw bij de activiteiten voor bedrijven. Daarbij worden heldere afspraken gemaakt over samenwerking en taakverdeling met mede-uitvoerder CINOP. Samen proberen beide instanties bedrijven bewust te maken van de mogelijke problemen van laaggeletterdheid en ze te stimuleren werknemers te scholen of te ondersteunen bij het verwerven van de benodigde lees- en schrijfvaardigheid. Daarnaast brengt Stichting van de Arbeid verschillende aanbevelingen uit waarin sociale partners worden opgeroepen om de aanpak van laaggeletterdheid een plek te geven binnen het personeelsbeleid van bedrijven. Verder ondersteunt Stichting van de Arbeid, veelal in samenwerking met andere instanties, activiteiten en regionale bijeenkomsten. Daarbij is bewustwording het sleutelwoord.

In 2007 werd in een convenant tussen overheid en Stichting van de Arbeid vastgelegd om in 2011 in het bedrijfsleven een reductie van het aantal van 420.000 laaggeletterden met 30% (126.000 werknemers) te realiseren. In 2015 zou dit aantal met 60% tot maximaal 168.000 werkende laaggeletterden gedaald moeten zijn.

BRANCHEGERICHTE AANPAK

In 2009 is Stichting Lezen & Schrijven een andere weg ingeslagen wat betreft de aanpak van laaggeletterdheid binnen bedrijven. Er is gekozen voor een strategie die zich voortaan richt op de bestrijding van laaggeletterdheid binnen geselecteerde branches: transport en logistiek, schoonmaak, uitzendorganisaties, thuiszorg, metaal, bouw en sociale werkvoorziening (de laatste twee samen met CINOP); daarnaast richtte CINOP zich op de branches installatietechniek, zzp-ers, groenvoorziening en reïntegratie. Binnen deze bedrijfstakken is getracht laaggeletterdheid structureel te verankeren in bedrijven, brancheorganisaties en opleidings- en ontwikkelingsfondsen. De branchegerichte aanpak is uitgevoerd met behulp van het startpakket *Taalkracht voor bedrijven*, versterkt door initiatieven die door de branches zelf zijn ontplooid.

Er werden in 2009 verschillende workshops gegeven, waaronder drie in de Rotterdamse haven, twaalf bij de bagageafdeling van Schiphol en drie bij schoonmaakbedrijven. Daarnaast werden voor enkele grote bedrijven die niet binnen de brancheaanpak vallen workshops verzorgd: Albron, Alliander (onderdeel van NUON) en FloraHolland. De workshops zorgen ervoor dat directeurs, managers en personeelsadviseurs zich bewust worden van de problemen die laaggeletterdheid veroorzaken en ze krijgen praktische handvatten aangereikt om laaggeletterdheid aan te pakken en terug te dringen. Wel moet worden opgemerkt dat men in 2009 niet in alle branches warm liep voor het thema laaggeletterdheid. De economische crisis werd daarvoor als reden opgegeven. Dit gold met name voor de metaalsector, de thuiszorg en de branche transport en logistiek.

Binnen de branchegerichte aanpak richt CINOP zich samen met Stichting Lezen & Schrijven met name op verankering van scholing in basisvaardigheden binnen voor werkgevers relevante scholingsstructuren. De branches die in 2009 werden benaderd zijn sociale werkvoorziening, bouw, metaal, installatietechniek en zelfstandigen zonder personeel (zzp-ers). Het daadwerkelijk aan de slag gaan met het verankeren van basisvaardigheden in opleidingsprogramma's heeft in 2009 vooral een hoge vlucht genomen binnen de sector sociale werkvoorziening. Voor laaggeletterde medewerkers in de sociale werkvoorziening is de bestaande AKA-opleiding op maat gemaakt en vervolgens getest in een groot bedrijf. De daaruit

voortgekomen ‘verrijkte’ opleiding vindt op dit moment gretig aftrek binnen de sector sociale werkvoorziening.

ACTIVERING VAN AFZONDERLIJKE BEDRIJVEN EN ANDERE ACTIVITEITEN

In het kader van de activering van grotere bedrijven is in 2009 voor twee grote multinationals (Philips en Zeeman textiel supers) een aanpak op maat ontwikkeld gericht op het integreren van het werken aan basisvaardigheden, waarmee grote aantallen medewerkers kunnen worden bereikt (bij Philips alleen al zo’n 500 medewerkers). Voor TNT en Asito zijn eveneens plannen ontwikkeld, maar deze zijn nog niet geëffectueerd.

Om het lokale bedrijfsleven te activeren laaggeletterdheid in het eigen bedrijf aan te pakken werd met succes de route van de lokale actieplannen van gemeenten (zie ook hoofdstuk 5) benut. Via deze weg werden zo’n 350 bedrijven bereikt.

In het kader van reïntegratie en toeleiding naar de arbeidsmarkt is in 2009 in Oss een grootschalig project opgezet in samenwerking met een leerwerkloket, een vrouwen centrum, een roc en een werkplein. In dit project is het werken aan basisvaardigheden geïntegreerd in een toeleidingstraject naar de arbeidsmarkt. In het project wordt de deelnemers een laagdrempelig assessment afgenomen dat hun basisvaardigheden in kaart brengt. Het assessment leidt tot een ontwikkelingsadvies en een ontwikkelingstraject.

In 2009 organiseerden CINOP en Stichting Lezen & Schrijven samen een grote landelijke bijeenkomst voor het bedrijfsleven *Samen scholen, pure winst*, waarop de meer dan honderd deelnemers vanuit het bedrijfsleven concrete handvatten kregen aangereikt over opleidingsmogelijkheden met specifieke aandacht voor laaggeletterden.

CONVENANT STICHTING VAN DE ARBEID

Naast Stichting Lezen & Schrijven en CINOP probeert Stichting van de Arbeid laaggeletterdheid een bredere bekendheid te geven, en branches en bedrijven te stimuleren om dit thema bespreekbaar te maken. Hoewel de crisis maakt dat er minder geld en aandacht is voor zaken als de vermindering van laaggeletterdheid, biedt deze anderzijds ook kansen voor werknemers die

tijdelijk minder uren werken, om zich te scholen. Naast aanbevelingen heeft Stichting van de Arbeid, veelal in samenwerking met onder andere Stichting Lezen & Schrijven, tal van activiteiten en regionale bijeenkomsten (mede)georganiseerd dan wel op de rails gezet. We bespreken hier kort een aantal van deze activiteiten.

In het kader van de Regeling deeltijd-WW is scholing verplicht en worden laaggeletterde werknemers gestimuleerd taal- en rekencursussen te volgen om hun inzetbaarheid te vergroten. Middels een digitale vraag- en antwoordlijst (ww.stvda.nl) draagt Stichting van de Arbeid actief bij aan de invulling van de deeltijd-WW. Uit onderzoek van de Raad voor Werk en Inkomen (RWI) blijkt dat er dankzij de scholingsvoorwaarde in de Regeling deeltijd-WW meer is geschoold. Verder heeft de Stichting van de Arbeid het werkdocument *Leren loont* opgesteld over de bevordering van (sectoroverstijgende) scholing van werkenden. Het verbeteren van de basisvaardigheden lezen, schrijven en rekenen is nadrukkelijk een van de aanbevelingen aan bedrijven.

Daarnaast vervult Stichting van de Arbeid haar adviserende taak in overleg met verschillende instanties, zoals op het congres van FNV Bondgenoten, in gesprek met de minister van Wonen, Wijken en Integratie betreffende de inburgering en in het kader van het Interdepartementaal Vaardighedenoverleg (IVO), om waar mogelijk samenwerkingsverbanden te creëren ten behoeve van de aanpak van laaggeletterdheid. Het ligt in de bedoeling om begin 2010 een monitor uit te brengen over de mate waarin de aanpak van laaggeletterdheid in het bedrijfsleven is verwezenlijkt.

CONCLUSIES

Bewustwording, advisering op maat en praktische handvatten aanreiken zijn de kernbegrippen bij de aanpak van laaggeletterdheid in het bedrijfsleven. Zowel Stichting Lezen & Schrijven als CINOP kozen in 2009 voor een branchegerichte aanpak, waarvan eerder is komen vast te staan dat deze succesvol is. In veel van de tot nu toe benaderde branches ziet men mogelijkheden om de basisvaardigheden te integreren binnen het opleidingsprogramma. Tot nu toe is dat het best gelukt binnen de sector sociale werkvoorziening. Een verklaring voor dit succes lijkt te liggen in

het, in nauw overleg met branche én bedrijf, op maat maken van (functie-)gerichte scholingsprogramma's.

Door de economische crisis kon het thema laaggeletterdheid niet in elke branche op een warm onthaal rekenen. Daar staat tegenover dat men elders van de nood een deugd heeft gemaakt door laaggeletterde werknemers te stimuleren taal- en rekencursussen te volgen in het kader van de Regeling deeltijd-WW. De regeling heeft inderdaad tot gevolg gehad dat er meer is geschoold.

Hoe ver we inmiddels op weg zijn met het behalen van de tweede mijlpaal van het *Aanvalsplan* (vergroting van het aantal werkgevers dat een bijdrage levert aan de bestrijding van laaggeletterdheid met 50 tot 100%) valt niet met zekerheid te zeggen. Dit is vooral te wijten aan het ontbreken van een nulmeting bij de start van het *Aanvalsplan*. Stichting van de Arbeid wil in 2010 een uitgebreide monitor (zowel kwantitatief als kwalitatief van aard) uit laten voeren over de mate waarin de aanpak van laaggeletterdheid in het bedrijfsleven is verwezenlijkt.

Gemeenten, provincies en regionale samenwerking

5

In het *Aanvalsplan* vervullen gemeenten een belangrijke rol. Als lokale overheid, publieke werkgever, uitvoerder sociale zekerheid en opdrachtgever van de volwasseneneducatie voeren zij samen met de provincies en gefaciliteerd door het Rijk de regie over lokale en regionale samenwerkingsverbanden op het gebied van scholing, onderwijs en leesbevordering. Als derde mijlpaal van het *Aanvalsplan* is geformuleerd: *De totstandkoming van negen provinciale aanvalsplannen en van 150 gemeentelijke aanvalsplannen.*

Gezien de goede resultaten tot en met 2008 op deze mijlpaal (de kwantitatieve doelstelling op deze mijlpaal werd voor gemeenten in 2008 al gerealiseerd; zie Voortgangsrapportage 2008) is in overleg met de opdrachtgever besloten deze mijlpaal verder op te hogen naar 150 actieve gemeenten, waaronder verstaan wordt gemeenten met zichtbare uitvoering van brede aanvalsplannen.

Stichting Lezen & Schrijven en CINOP hebben, in samenwerking met Stichting ABC, daarbij vooral tot taak om gemeenten, provincies en andere regionale samenwerkingsverbanden te activeren en aan te jagen. In dit hoofdstuk wordt tevens stilgestaan bij het project *Taal in de Buurt* dat door de Stichting Lezen & Schrijven in 2009 is opgestart en bij het door CINOP uitgevoerde project *Kenniskring NT1* dat erop gericht is kennis, ervaring, educatieve producten en instrumenten op het gebied van NT1-onderwijs aan volwassenen te bundelen. In de opmaat naar de gemeentelijke en provinciale aanvalsplannen speelt ook ETV.nl als ontwikkelaar van de multimediaseries *Lees en Schrijf!* een belangrijke rol. Getracht wordt om de uitzendingen, boekendistributie, alsmede de rol van bibliotheken en bedrijven in de aanvalsplannen mee te

nemen. In dit hoofdstuk komen daarom ook de deelname aan *Lees en Schrijf!* en de effecten daarvan aan de orde.

GEMEENTEN

Stichting Lezen & Schrijven en CINOP hebben in 2009 door middel van de volgende activiteiten gemeenten proberen te activeren op het gebied van laaggeletterdheid: bewustwordingsworkshops, adviesdagen op maat, een monitor voor gemeenten, het programma *Taalkracht voor gemeenten*, tweedaagse bijeenkomsten van *Een snelle start* en de mediacampagne *Leer lezen en schrijven*. De bekendheid bij gemeenten met het project laaggeletterdheid is – met name door de landelijke publiciteit die Stichting Lezen & Schrijven verzorgt – erg groot. Bijna alle gemeenten weten dat ze een verantwoordelijkheid hebben op het gebied van geletterdheid. De instrumenten om tot bewustwording te komen (*Taalkracht voor gemeenten*) en vervolgens tot actie over te gaan (*Een snelle start*) zijn succesvol gebleken. Van dit laatste instrument heeft ruim de helft van de actieve gemeenten gebruik gemaakt.

Aan het eind van 2009 is ruim de helft van de gemeenten (58%) als actieve gemeente te kenschetsen. Dit zijn gemeenten met zichtbare uitvoering van brede aanvalsplannen. Door een actieve benadering en een procedure van monitoring worden nieuwe gegevens voortdurend verwerkt en bijgehouden. Daar veel grote gemeenten tot deze actieve gemeenten behoren betekent dit dat deze gemeenten samen 72% van de bevolking vertegenwoordigen. Als we daarbij bedenken dat laaggeletterdheid meer voorkomt in grote gemeenten (met name Rotterdam en Amsterdam), dan vertegenwoordigen de actieve gemeenten meer dan 80% van laaggeletterden in Nederland. Dit betekent dat het opgehoogde resultaat in de vorm van lokale aanvalsplannen laaggeletterdheid binnen gemeenten in kwantitatieve zin in 2009 al is gerealiseerd.

De groeiende trend van gemeenten die laaggeletterdheid actief te lijf gaan zet zich door en kan ook worden herkend in de resultaten van de *Monitor Laaggeletterdheid G52*. Het beeld van de aanpak van laaggeletterdheid dat hieruit naar voren komt is in verschillende opzichten positief te noemen. De relatief hoge respons op het onderzoek is op zich overigens al een factor die dit positieve beeld mede bepaalt. Zo'n 90% van de bevraagde gemeenten heeft haar interesse en betrokkenheid bij het thema onderstreept door de vragenlijsten van het onderzoek in te vullen.

De meerderheid van deze groep gemeenten (40 gemeenten, overeenkomend met 83% van de gemeenten die gereageerd hebben) blijkt ook actief te zijn (geweest) in het aanpakken van laaggeletterdheid tot en met 2010. Deze 40 actieve gemeenten vertegenwoordigen in totaal ongeveer 37% van alle inwoners in Nederland en zo'n 48% van alle laaggeletterden in Nederland.

Een nieuwe ontwikkeling is dat vanaf 2009 de invulling van laaggeletterdheid onder het Participatiebudget gaat vallen. Sinds 1 januari 2009 is immers de Wet Participatiebudget van kracht. Welke gevolgen deze ontwikkeling zal hebben voor de prioriteit die laaggeletterdheid in de toekomst zal krijgen is nu nog niet goed aan te geven. In voornoemde *Monitor laaggeletterdheid* G52 zijn gemeenten op dit punt wel bevraagd. De komst van het Participatiebudget maakt volgens veel gemeenten integrale beleidsontwikkeling op het gebied van participatie noodzakelijk. De meeste gemeenten zijn van plan een brede visie op participatie te gaan ontwikkelen. Veel gemeenten spreken daarbij wel hun zorg uit over de bezuinigingen op het Educatie-deel van het Participatiebudget en geven aan zich daardoor genoodzaakt te voelen om scherpere keuzes te maken als het gaat om de doelgroepen die ze met het participatiebudget willen bedienen. De meerderheid van de gemeenten geeft overigens wel aan laaggeletterden in het participatiebeleid te willen benoemen tot prioritaire doelgroep. Een kleiner aantal van de gemeenten zegt meer belang te hechten aan arbeidsparticipatie dan aan maatschappelijke participatie, waardoor er minder geïnvesteerd zal worden in trajecten gericht op taal en andere basisvaardigheden.

Een andere interessante ontwikkeling is dat verschillende gemeenten een wijkgerichte aanpak stimuleren. Bij de beschrijving van *Taal in de buurt* in het vervolg van dit hoofdstuk komen we daarop terug.

PROVINCIES EN REGIONALE ACTIVITEITEN

Voor provincies is als doelstelling geformuleerd dat in 2010 negen provincies een aanvalsplan laaggeletterdheid moeten hebben ontwikkeld. De meeste provincies zien hun rol als faciliterend en stimulerend (Noord-Holland, Zuid-Holland, Drenthe, Zeeland, Utrecht en Noord-Brabant). Bij de voorlopers (Zuid-Holland en Noord-Brabant) valt op dat zij na een stimulering de verantwoording overdragen aan de gemeenten. Sommige provincies bevinden zich nog in een

afwachtede en onderzoekende fase (Friesland, Groningen en Gelderland). Provincies die nog weinig hebben gedaan of niet zijn aangesloten bij de landelijke activiteiten zijn Groningen en Flevoland. Actieve provincies kennen ook een aanzienlijk groter aantal actieve gemeenten. De provincies met de minst actieve gemeenten zijn Gelderland en Friesland.

De rol die provincies kunnen spelen naar het bedrijfsleven toe komt nog niet voldoende uit de verf. Daarnaast is vanuit de provincies nog minimaal ingespeeld op de nieuwe televisieserie *Lees en Schrijf! Taal op je werk* van Stichting Expertisecentrum ETV.nl. Wel ondersteunen provincies vaak provinciale bibliotheekorganisaties in het kader van de aanpak van laaggeletterdheid.

Tot en met 2009 hebben acht van de twaalf provincies aanvalsplannen vastgesteld of is daartoe opdracht gegeven. In drie provincies bestaan initiatieven voor een aanvalsplan. Als we ook die laatste drie als actief beschouwen, dan lijkt het beoogde doel van het *Aanvalsplan* (minimaal negen actieve provincies) binnen bereik. De vraag is echter of dit ook werkelijk het geval is. Als we de resultaten van het project *Taalkracht voor gemeenten* hierbij betrekken, dan moeten we – een tussenbalans opmakend – concluderen dat het resultaat weliswaar beter is dan vorig jaar, maar nog onvoldoende om de aanpak volledig geslaagd te noemen:

- 96 gemeenten en vijf provincies maken actief werk van de aanpak van laaggeletterdheid met zichtbare resultaten;
- 165 gemeenten en zes provincies hebben een start gemaakt, maar nog geen zichtbare resultaten geboekt;
- 181 gemeenten en één provincie zijn niet of nauwelijks bezig met de aanpak van laaggeletterdheid.

Dat er een groeiende belangstelling voor het probleem is blijkt uit het toenemend aantal bezoeken op de website taalkrachtvoorgemeenten.nl: van 336.088 hits in 2008 naar 446.000 in 2009. Ook leveren steeds meer gemeenten een actieve bijdrage aan de website.

Verder was de Stichting ABC in 2009 in vier regio's actief (Limburg, Noord-Brabant, Noord-Holland en Overijssel). Met name het actieplan om gemeenten intentieverklaringen te laten tekenen om iets aan de bestrijding van laaggeletterden te gaan doen blijkt succesvol. In

Limburg zijn zo goed als alle gemeenten bereikt en bereid gevonden om de intentieverklaring te tekenen, in Noord-Brabant gaat het om driekwart van de gemeenten. De Stichting ABC heeft wel haar zorg uitgesproken omtrent de invoering van het participatiebudget. Hoewel deze regeling in de toekomst perspectieven op duurzame participatie moet bieden, is het de vraag of, en in hoeverre daarbij blijvend en structureel, aandacht aan laaggeletterdheid zal worden geschonken.

TAAL IN DE BUURT

Om het aantal cursisten in NT1- en daaraan gelieerde cursussen te verhogen en een structurele aanpak van laaggeletterdheid op gemeentelijk en buurniveau te verankeren, is in 2009 het project *Taal in de buurt* gestart. Dit is het eerste project dat wordt uitgevoerd vanuit het convenant *Structurele aanpak laaggeletterdheid in de samenleving en het bedrijfsleven 2007-2015* en bevindt zich nog in de pilotfase. Het project behelst het opzetten van een structureel netwerk tegen laaggeletterdheid in 15 buurten verspreid over het land. Inmiddels is er een landelijk netwerk van gemeentebestuurders opgericht dat zich inzet voor de agendering van geletterdheid binnen gemeenten.

De ervaringen en resultaten met *Taal in de buurt* lopen uiteen: van voortijdige beëindiging van de pilot tot succesvolle samenwerking tussen peuterspeelzaal, basisonderwijs, roc en gemeente, waarbij via ouder-/kindcursussen wordt gewerkt aan toeleiding naar NT1-cursussen. Het succes van *Taal in de buurt* lijkt vooral afhankelijk van de betrokkenheid van de gemeente. Zonder integrale regie en visie vanuit de gemeente is de aanpak van laaggeletterdheid gedoemd te blijven hangen in een sfeer van vrijwilligheid en vrijblijvendheid met dito resultaten. Gemeentelijk beleid zou gericht moeten zijn op duurzame participatie van laagopgeleiden en laaggeletterden waarbij de inzet van participatiegelden randvoorwaardelijk is.

Voorlopig ziet het er wel naar uit dat het de moeite loont om decentraal cursussen op te zetten. Meer activiteiten aanbieden in een buurt levert meer cursisten op. Dank zij *Taal in de buurt* is het aantal cursisten van NT1-cursussen of daaraan gelieerde basisvaardigheidencursussen in de betrokken buurten toegenomen met naar schatting 15%. In 2010 zullen metingen uitgevoerd

worden om dit aantal exact vast te stellen. Dan zullen ook de ervaringen van *Taal in de Buurt* gebundeld worden en beschikbaar worden gesteld aan gemeenten.

KENNISKRING NT1

Het centrale doel van de Kenniskring NT1 is om kennis, ervaring, educatieve producten en instrumenten op het gebied van NT1-onderwijs aan volwassenen te bundelen en te borgen. In 2008 en 2009 zijn werkgroepen van ervaren docenten NT1 onder meer bezig geweest met vakinhoud, vakdidactiek, de context van het onderwijs, de pedagogische context en het competentieprofiel van NT1-docenten. Het accent ligt op het leren van volwassenen. Het materiaal is bedoeld voor de kennisdeling en professionalisering van de huidige en mogelijk toekomstige NT1 docent.

Ervaren NT1-docenten zullen in 2010 nog een twintigtal weblessen ontwikkelen. Ter advisering is er een klankbordgroep samengesteld van materiedeskundigen bij universiteiten en hogescholen teneinde een verbinding te leggen met mogelijk nog in te richten minors of majors waarvoor het materiaal verzameld in de Kenniskring NT1 kan worden ingezet.

DE MULTIMEDIASERIES LEES EN SCHRIJF!

Vanwege het succes van het door ETV.nl in 2007 gelanceerde programma *Lees en Schrijf!* (deel 1) is in 2008 de vervolgsérie *Lees en Schrijf! Taal op je werk* (deel 2) uitgebracht. Beide series hebben primair tot doel om laaggeletterden te stimuleren en te motiveren iets te doen aan hun lees- en schrijfproblemen. Iedere serie bestaat uit 12 televisieafleveringen, een gratis werkboek, online oefeningen met audio-ondersteuning en een gratis telefoonlijn. In 2009 is daaraan *Lees en Schrijf! Geld en Rekenen* (deel 3) toegevoegd. Dit programma, bedoeld om laaggeletterden en laagopgeleiden te leren rekenen en met geld om te gaan, bestaat uit zes televisieafleveringen, een werkboek en online oefeningen via www.leesenschrijf.nl.

Het totaal aantal werkboeken dat in de periode 2007-2009 is besteld bedraagt 96.105 (deel 1: 55.150, deel 2: 34.246; deel 3: 6.709). Eind 2009 waren er op www.leesenschrijf.nl 69.825 gebruikers actief.

In de tweede helft van 2009 is een pilot opgezet om de gebruikers van het online materiaal de mogelijkheid te bieden om ondersteuning te vragen. Het gaat daarbij vooral om gebruikers die geen beroep doen op het cursusaanbod, maar wel zelfstandig werken aan hun lees- en schrijfvaardigheid. Dagelijks kwam er een tiental vragen binnen. Zowel de vragenstellers als de medewerkers van de helpdesk waren positief over de geboden service. Opvallend was dat een groot deel van de vragenstellers NT2-leerders waren. De voorlopige conclusie die uit de *Pilot Helpdesk Lees en schrijf* kan worden getrokken is dat deze vorm van ondersteuning kansrijk is en nadere uitwerking en studie verdient vanuit het belang om meer te weten te komen over de rol die informeel leren kan spelen bij het oplossen van het probleem van laaggeletterdheid. Andere activiteiten die in het verschiet liggen betreffen een oefenportal voor basisvaardigheden en uitbreiding van de serie *Lees en Schrijf!* met nieuwe programma's.

CONCLUSIES

De bekendheid van gemeenten met laaggeletterdheid is inmiddels groot. Veel gemeenten hebben kennis genomen van het bewustwordingsprogramma *Taalkracht voor gemeenten* of hebben meegedaan aan een tweedaagse bijeenkomst van *Een snelle start*. In 58% van alle gemeenten bestaat een gemeentelijk aanvalsplan of is daarmee een begin gemaakt. Als we deze laatste categorie ook tot de actieve gemeenten rekenen, dan is de derde mijlpaal (150 gemeentelijke aanvalsplannen) op gemeentelijk niveau meer dan behaald. Temeer als we bedenken dat zich onder de actieve gemeenten veel grote gemeenten bevinden, met veel laaggeletterden die in totaal 72% van de bevolking en 80% van de laaggeletterden vertegenwoordigen. Vermeldenswaard hierbij is dat vooral het initiatief van Stichting ABC om gemeenten intentieverklaringen te laten ondertekenen aan dit succes heeft bijgedragen.

Op provinciaal niveau lijkt de gestelde mijlpaal (negen provinciale aanvalsplannen in 2010) ook in zicht te komen. Optimistisch bekeken kunnen we stellen dat in elf provincies een provinciaal aanvalsplan bestaat of dat daartoe plannen bestaan. Zo geredeneerd is de mijlpaal op provinciaal niveau behaald. Maar uit het project *Taalkracht voor gemeenten* blijkt dat in de helft van alle provincies nog geen zichtbare resultaten zijn geboekt. Het lijkt hier zinvol om ook de komende tijd de vinger aan de pols te houden in de hoop dat de provincies in 2010 moeiteloos de toets der kritiek kunnen doorstaan.

De grote uitdaging voor gemeenten en provincies is nu om de opgebouwde aandacht en ervaring structureel te verankeren in het – nieuw vorm te geven – participatiebeleid. Het grote voordeel daarbij voor de actieve gemeenten is dat zij reeds aanvalsplannen hebben gemaakt en daarmee inmiddels een uitvoeringspraktijk rondom laaggeletterdheid hebben opgebouwd. Door deze processen goed te borgen in de nieuw op te zetten beleids- en plancycli rond het participatiebeleid kan de aanpak voor laaggeletterdheid gewaarborgd blijven.

Twee nieuwe ontwikkelingen in 2009 betroffen een decentrale aanpak van laaggeletterdheid: *Taal in de buurt* en het Participatiebudget. De ervaringen met de pilot *Taal in de buurt* bleken uiteen te lopen. Het succes ervan blijkt vooral af te hangen van de betrokkenheid van de gemeente. Wel ziet het ernaar uit dat het aanbieden van meer activiteiten in een buurt een groter aantal cursisten tot gevolg heeft. Daarmee kan deze aanpak een effectief instrument zijn voor de actieve gemeente.

Welke gevolgen de invoering van het Participatiebudget voor laaggeletterden zal hebben, moet nog blijken. De meerderheid van gemeenten geeft aan hen tot prioritaire doelgroep te willen benoemen. Andere gemeenten zeggen meer belang te hechten aan arbeidsparticipatie dan aan maatschappelijke participatie, waardoor er minder geïnvesteerd zal worden in trajecten gericht op taal en andere basisvaardigheden. Verschillende partijen die betrokken zijn bij het bestrijden van laaggeletterdheid hebben hun zorgen geuit over de korting op het Educatiebudget die ertoe leidt dat gemeenten scherpere keuzes moeten gaan maken. Daarbovenop komen de verwachte kortingen op het Participatiebudget als gevolg van de economische crisis. Bij elkaar ontwikkelingen met niet te onderschatten risico's voor een (verdere) afbouw van het educatieve aanbod voor laaggeletterden.

De focus van de Kenniskring NT1 lag in het afgelopen jaar op het ontwikkelen van educatieve producten en instrumenten gericht op het verder professionaliseren van de handelingspraktijk van de huidige en toekomstige NT1-docent.

ETV.nl bracht in 2009 het derde deel van de multimediaserie *Lees en Schrijf!* uit, getiteld *Lees en Schrijf! Geld en rekenen*. Van de hele serie zijn in totaal inmiddels bijna 100.000 werkboeken besteld,

Deelname aan lees- en schrijf- (en reken-)cursussen

6

De vijfde mijlpaal van het *Aanvalsplan* luidt: *De verhoging van het aantal deelnemers aan alfabetisering-cursussen bij roc's tot minimaal 12.500 op jaarbasis*. Het gaat daarbij om volwassenen van wie de lees- en schrijfvaardigheid in het Nederlands onder KSE-niveau 3 ligt (overeenkomstig het internationale IALS-niveau 2).

Bij de deelnamemonitor moeten vooraf enkele opmerkingen worden geplaatst. Hoewel tegenwoordig ook andere organisaties dan roc's de doelgroep kunnen bedienen heeft deze zich net als in 2008 en in tegenstelling tot 2006 en 2007, beperkt tot de Educatie (roc's). Verkenningen uit tussenliggende jaren naar het cursusaanbod bij brede scholen, welzijnsinstellingen en bibliotheken bleken te weinig op te leveren om opname in de monitor te rechtvaardigen, terwijl het onderzoek naar laaggeletterdheid in het bedrijfsleven door Stichting van de Arbeid is overgenomen. Het betekent dat de *Monitor deelname lees- en schrijfonderwijs door laaggeletterden 2009* geen totaalbeeld geeft van de deelname van laaggeletterde volwassenen aan voor hen bestemde lees-, schrijf- en/of rekencursussen. Wel kan worden opgemerkt dat bijna alle benaderde roc's aan de monitor hebben meegedaan: roc-breed bedroeg de respons 92% (36 roc's); eenzelfde percentage werd behaald op locatieniveau (160 locaties); terwijl van nagenoeg alle locaties (97%) de deelnamecijfers verkregen zijn.

WERVING EN SAMENWERKING

De meeste roc's organiseren wervingsactiviteiten op decentraal niveau. We zien dit ook op het niveau van samenwerking: er is de afgelopen jaren sprake van een duidelijke versterking van de samenwerking op lokaal en minder op regionaal niveau. Bijna alle roc's werken in het kader van de aanpak van laaggeletterdheid vooral samen met gemeenten en op beperkte schaal met

regionale organisaties. Werving vormt vaak een onderdeel van die samenwerking. In vergelijking met voorgaande jaren is de samenwerking met gemeenten verder toegenomen.

Het proces van planvorming gericht op werving kende haar hoogtepunt in 2008 en loopt in 2009 iets terug. In 2009 heeft ongeveer de helft van de roc's een beleidsplan voor werving en ongeveer 20% geeft aan nog bezig te zijn met de ontwikkeling van een beleidsplan (dat is 5% meer dan in 2008). Ook geven meer roc's (bijna 30%) dan in 2008 aan dat ze niet (meer) bezig zijn met planvorming. In plaats daarvan is er in de afgelopen jaren een verschuiving opgetreden van planvorming en -ontwikkeling naar afronding en uitvoering.

Uit een peiling naar de bekendheid met – en de betrokkenheid bij – projecten in de wijk (*Taal in de buurt* en *Leren in de wijk*) blijkt dat ongeveer een derde van de managers van roc-locaties bekend is met het project *Taal in de buurt*; iets minder dan 20% is daar ook daadwerkelijk bij betrokken. Een vergelijkbaar patroon zien we bij de activiteiten in het kader van *Leren in de wijk*. Er is een substantieel aantal roc-locaties bekend met het thema (40%) en ruim 20% is er ook daadwerkelijk bij betrokken. Het merendeel van de locatiemanagers geeft echter aan onbekend te zijn met het thema en er geen activiteiten op te ontplooien. Gezien het feit dat deze projecten begin 2009 gestart zijn, is dit geen onverwachte opbrengst.

Roc's investeren in toenemende mate in het proces van werving. Het percentage roc's dat de werving financieel ondersteunt komt net als in 2008 uit rond de 90%. Er lijkt dus sprake van structurele middelen bij de roc's, die ook beleidsmatig zijn vastgelegd. Dit weerspiegelt zich in een toename van het aantal roc's dat medewerkers daarvoor vrijmaakt, in een toename van allerlei wervingsactiviteiten alsook in een toename om uitgevoerde wervingsactiviteiten te evalueren op hun effectiviteit.

De rol van ambassadeurs in het wervingsproces wordt de laatste jaren steeds groter. Ook zien we dat de open dagen, de activiteiten in de buurthuizen en bibliotheken een stijgende lijn kennen in de periode 2006–2009. Van grote invloed en van structurele aard is de rol van professionele doorverwijzing door bijvoorbeeld huisartsen, CWI en welzijnsorganisaties. De invloed van mediacampagnes loopt in 2009 iets terug.

De registratie van factoren die een rol spelen bij de aanmelding van deelnemers laat over de afgelopen vier jaar een grillig patroon zien. Er wordt in 2009 minder systematisch geregistreerd dan in 2008 en meer roc's registreren helemaal niet. Het aantal roc's dat bijhoudt waardoor cursisten de stap zetten om zich aan te melden steeg in 2007 en 2008, maar is in 2009 weer gedaald naar het punt van 2006 (ruim een kwart). In 2009 registreerden 37 locaties systematisch, terwijl dit er in 2008 nog 50 waren. Als er geregistreerd wordt dan gebeurt dat in veel gevallen bij de intake op de locaties.

De belangrijkste motieven die in 2007 en 2008 door deelnemers werden genoemd om zich aan te melden voor een cursus lezen en schrijven staan ook in 2009 in de top drie: eigen initiatief van de cursist, stimulering vanuit het bedrijf en stimulering door de sociale omgeving. En net als in 2008 worden de landelijke en regionale campagnes volgens 25-30% van de coördinatoren door nieuwe cursisten genoemd als de aanleiding om zich aan te melden. In mindere mate spelen ook buurthuizen en bibliotheken daarbij een rol.

Verder moet worden opgemerkt dat steeds meer roc's een wachtlijst hebben: in 2008 was dat iets meer dan 30% van de roc's, in 2009 is dit gestegen naar iets minder dan de helft. De twee belangrijkste redenen die roc's noemen om cursisten op een wachtlijst te plaatsen zijn dat groepen vol zijn of dat cursisten verhinderd zijn op de beschikbare tijdstippen.

HET ONDERWIJSAANBOD

Bij het onderwijsaanbod is er sprake van stabiliteit in termen van doel, inhoud, niveau en manier van toetsing. Wat de inhoud van het onderwijsaanbod betreft, volgt het grootste deel (80%) van de laaggeletterden een training waarbij de focus op lezen en schrijven ligt. De overige 20% kiest voor een combinatie van lezen, schrijven en rekenen (14%) of alleen rekenen (7%). Verreweg de meeste cursussen beogen door verbetering van de lees- en schrijfvaardigheid de sociale redzaamheid van de laaggeletterden te vergroten. Een kwart van de cursisten neemt deel aan cursussen gericht op professionele redzaamheid, terwijl niet meer dan één op de tien dat doet om de educatieve redzaamheid te verbeteren. Het overgrote deel van de cursisten neemt deel aan lees-, schrijf- en/of rekencursussen op de twee laagste niveaus: bijna 50% op niveau KSE1 en 34% op niveau KSE2. De overige deelnemers werken naar niveau KSE3 toe. Er is sprake

van een lichte toename van het aantal cursisten dat een rekencursus volgt. In ruim 80% van de roc's worden toetsen gebruikt om het lees- en schrijfniveau van cursisten aan het begin van een traject (intake) en aan het eind ervan (afsluiting cursus) te bepalen. Slechts 9% maakt geen gebruik van intake-toetsen. Dat is ten opzichte van voorgaande jaren vrijwel hetzelfde gebleven. In twee op de tien roc's wordt niet objectief bepaald of cursisten aan het eind van het programma het beoogde doel hebben bereikt.

DEELNAME AAN CURSUSSEN

De stijgende lijn in het aantal deelnemers aan cursussen die in 2006 is ingezet, heeft zich in 2009 gestabiliseerd. Van 8.807 cursisten in 2007, naar 12.048 in 2008 komt *het jaarlijks totaal aantal cursisten* in 2009 uit op 12.031. Landelijk zien we een divers beeld wat de cursusdeelname betreft: veel roc's ervaren een positieve invloed van zowel landelijke als regionale activiteiten en zien een stijging van aanmeldingen; op andere roc's daarentegen loopt het cursistenaantal terug, waarvoor als verklaringen het veranderde Educatiebeleid, de invoering van de Wet Inburgering en bezuinigingen op gemeentelijk niveau worden aangedragen. Een terugkerend signaal uit de grote gemeenten is dat de focus in het *Aanvalsplan* vooral ligt op laaggeletterden van autochtone afkomst terwijl er een substantiële groep laaggeletterden van allochtone afkomst is. Op provinciaal niveau zien we soms een beeld dat vergelijkbaar is met dat in 2008 (Zuid-Holland), elders dalend (Drenthe, Limburg, Zeeland) of licht stijgend (Utrecht, Brabant). In de provincies Groningen, Friesland en Gelderland zien we een sterke toename van het aantal deelnemers, in Overijssel daarentegen is sprake van een aanzienlijke afname. Daarnaast zien we verschillen tussen roc's: naast roc's met minder dan 100 cursisten, zijn er roc's die meer dan 1.000 cursisten hebben. Was er in 2008 sprake van een trend dat een groter percentage roc's meer dan 400 deelnemers hebben, in 2009 is dat aantal weer gedaald. Daarentegen is in 2009 het aantal middelgrote roc's (met meer dan 226 en minder dan 400 cursisten) toegenomen: van 23% naar 33%.

De deelname aan cursussen zoals onderscheiden naar geslacht, herkomst en vooropleiding is al jaren relatief stabiel. Daar is ook in 2009 niets aan veranderd: het percentage vrouwen (58%) is groter dan het percentage mannen (42%), ongeveer 60% van de cursisten is van autochtone afkomst, circa 34% van allochtone afkomst en de overige 5 à 6% is afkomstig uit Aruba, Suriname

of de Antillen. De deelname van cursisten die in hun jeugd speciaal onderwijs hebben gevolgd is na jaren van relatieve groei (2004-2007) weer terug op het percentage van 2004 (15%). Ongeveer 55% van de laaggeletterde cursisten behoort tot de werkende bevolking, zoals dat in voorgaande jaren ook het geval was. Rond de 10% is werkloos en circa een derde moet worden gerekend tot de niet-werkende bevolking (huisvrouw of -man, WAO, VUT of AOW).

Wat de duur van deelname aan een cursus betreft, zien we in 2008 en 2009 een interessante trendbreuk met de jaren daarvoor: er is een aanzienlijke stijging van het aantal nieuwe cursisten. In 2006 en 2007 nam iets meer dan 40% van alle cursisten voor het eerst aan een NT1-taalcursus deel, in 2008 is dat ruim de helft en in 2009 65%. Over de gehele periode 2006-2009 hebben dus bij benadering zo'n 23.000 cursisten bij een roc deelgenomen aan een cursus.

Iets meer dan 60% van de cursisten laat progressie zien of gaat in ieder geval door en ongeveer 10% van de cursisten stopt voortijdig. In 2009 is er sprake van een lichte toename van het aantal cursisten dat de cursus afrondt: 28%. Of ze bij de afronding ook het beoogde niveau hebben bereikt is niet uit de gegevens op te maken. Als redenen voor uitval worden ziekte, persoonlijke problemen, problemen in de familiekring en gebrek aan tijd verreweg het vaakst genoemd. Overigens verlaat een relatief aanzienlijk deel de cursus voortijdig, omdat ze naar eigen gevoel hun doelstelling hebben bereikt. Redenen samenhangend met de cursus of met personen binnen een cursusgroep, inclusief de docent, vormen nauwelijks een aanleiding om voortijdig te stoppen.

NT2-ALFABETISERINGSONDERWIJS

In aanvulling op het onderzoek naar de deelname aan NT2-alfabetiseringscursussen is net als in 2007 en 2008 de deelname van allochtone cursisten aan het NT2-alfabetiseringsonderwijs op roc's geïnterviewd. De informatie is afkomstig van 21 van de in totaal 40 roc's in Nederland (een respons van 53%), waarin op 56 locaties een aanbod wordt verzorgd aan laaggeletterde NT2-cursisten. Op deze locaties werden in totaal 5.353 cursisten gealfabetiseerd in het Nederlands (neerkomend op een gemiddelde van ongeveer 250 cursisten per roc en bijna 100 per locatie). Het aantal geschatte cursisten op alle locaties komt daarmee in 2009 uit op ruim 10.000 (tegenover 6.000 in 2007 en 7.000 in 2008). Net als in voorgaande jaren is het aantal

deelnemende vrouwen ruim drie keer zo groot als het aantal mannen. In vrijwel alle gevallen is Nederlands de instructietaal. Wel is er veel variatie in de duur van een opleidingstraject: deze loopt, afhankelijk van het instapniveau van de cursisten, uiteen van één tot vier jaar. Op bijna alle roc's wordt de vaardigheid van de cursisten getoetst, zowel bij intake als tijdens en bij afsluiting van de cursus.

CONCLUSIES

De vijfde mijlpaal van het *Aanvalsplan* is om het aantal deelnemers aan alfabetiseringscursussen NT1 te verhogen tot rond de 12.500 op jaarbasis. Die mijlpaal leek eerder al in zicht te komen met een stijging van het jaarlijkse cursistenaantal in 2006 en 2007 naar 12.048 in 2008. Maar in 2009 moeten we constateren dat het cursistenaantal zich stabiliseert en uitkomt op 12.031 voor dat jaar. In hoeverre dit iets te maken zou kunnen hebben met de langere wachtlijsten bij een aantal roc's kan niet uit de verkregen informatie worden afgeleid. Dat aantal komt nog steeds aardig in de richting van het beoogde doel, maar we zijn er nog niet helemaal. Wellicht ten overvloede merken we op dat het hier gaat om het aantal cursisten dat bij een roc staat ingeschreven voor NT1 alfabetisering. De allochtonen die deelnemen aan NT2-alfabetiseringscursussen zijn hierbij niet meegeteld. Laaggeletterden die elders, bijvoorbeeld in het bedrijf waar ze werkzaam zijn, een cursus volgen, zijn hierbij evenmin meegerekend. Daarop krijgen we in 2010 via de bedrijvenmonitor hopelijk een beter zicht.

Roc's hebben veel inspanningen geleverd als het gaat om de werving van de beoogde 12.500 deelnemers per jaar. Samen met gemeenten werven ze vooral op lokaal niveau en zetten daarvoor structureel middelen in. Toch zijn roc's voor het merendeel nog onbekend met projecten als *Taal in de buurt* en *Leren in de wijk*, al moet daarbij worden opgemerkt dat deze projecten pas begin 2009 zijn gestart.

Wat de duur van deelname aan een cursus betreft, zien we in 2008 en 2009 een interessante trendbreuk met de jaren daarvoor, die te wijten is aan een aanzienlijke stijging van het aantal nieuwe cursisten: in 2006 en 2007 nam iets meer dan 40% van alle cursisten voor het eerst aan een NT1-taalcursus deel, in 2008 is dat ruim de helft en in 2009 65%. Daarmee komt het totaal

aantal cursisten dat in de afgelopen vier jaar van het *Aanvalsplan* aan een cursus bij een roc heeft deelgenomen bij benadering op zo'n 23.000.

Wat het onderwijsaanbod (doel, inhoud, niveau en toetsing) en het soort cursisten betreft (geslacht, herkomst, vooropleiding) is er sprake van weinig verschil met voorgaande jaren. De meeste deelnemers komen voor een cursus lezen en schrijven op de twee laagste niveaus. Opvallend genoeg wordt op twee van de tien roc's niet vastgesteld of de deelnemers het beoogde einddoel hebben bereikt.

Werving en toeleiding

De werving van nieuwe cursisten en de toeleiding naar de juiste instellingen richt zich op drie fronten: via maatschappelijke organisaties, via het netwerk van ambassadeurs en via de Nationale Bellijn. Omdat maatschappelijke organisaties midden in de samenleving staan en veel in aanraking komen met de gevolgen van laaggeletterdheid, fungeren ze als belangrijke toeleiders van laaggeletterden naar een passend cursusaanbod. Stichting Lezen & Schrijven richtte zich in 2009 vooral op de voortzetting van *Taalkracht voor consultatiebureaus* en op het activeren en ondersteunen van reeds actieve en nieuwe maatschappelijke organisaties. Ook mensen die zelf in het verleden met lees- en schrijfproblemen hebben geworsteld kunnen lotgenoten aansporen zich voor een lees- en schrijfcursus aan te melden. Voor de begeleiding en coaching van deze ambassadeurs van laaggeletterdheid leidt CINOP roc-docenten op door middel van de cursus *Train de trainer*. Verder komen veel nieuwe cursisten binnen via de Nationale Bellijn.

47

MAATSCHAPPELIJKE ORGANISATIES EN OVERHEIDSINSTANTIES

Door hun directe contact met mensen, zijn maatschappelijke organisaties belangrijke instanties om laaggeletterden aan te spreken en te stimuleren om hun achterstand aan te pakken. Net als in 2007 en 2008 organiseerde Stichting Lezen & Schrijven een regiotour *Taalkracht voor Consultatiebureaus* met presentaties van deskundigen op het gebied van laaggeletterdheid, taalstimulering en gezondheidsvoorlichting. Daarnaast ondersteunde Stichting Lezen & Schrijven uiteenlopende organisaties en instanties om alert te zijn op laaggeletterdheid: de Belastingdienst, het Juridisch Loket, Justitiële inrichtingen, het ministerie van VROM/WWI, Aedes (een branchevereniging van woningcorporaties), het Centraal Orgaan Asielzoekers (COA), het Interdepartementaal Vaardigheden Overleg (IVO) en het Leger des Heils.

AMBASSADEURS VAN LAAGGELETTERDHEID EN AMBASSADEURSBEGELEIDERS

Taboedoorbreking en werving van volwassen laaggeletterden vormen belangrijk middelen in de strijd tegen laaggeletterdheid. CINOP heeft daarin de taak roc's en ambassadeurs laaggeletterdheid te ondersteunen in hun taak om deelnemers te werven en die werving in belangrijke mate te professionaliseren. In 2009 is ingezet op het trainen van roc-docenten als begeleider en coach van ambassadeurs laaggeletterdheid, en op de netwerken van ambassadeurs en ambassadeursbegeleiders. 14 cursisten van vijf roc's hebben in 2009 deelgenomen aan de cursus *Train de trainer* voor ambassadeursbegeleiders. In deze cursus worden roc-docenten opgeleid in het gebruik van de lessenserie *Zeg het voort*, een lesprogramma om de ambassadeurs voor te bereiden op hun taak in de werving van cursisten. De ambassadeursbegeleiders hebben zich verenigd in het Platform van Ambassadeursbegeleiders Alfabetisering. Dit platform telt 40 leden. De ambassadeursbegeleiders ontvingen in 2009 vier keer een elektronische nieuwsbrief (e-zine). Het Platform van Ambassadeursbegeleiders en het e-zine hebben zich inmiddels een vaste plaats verworven in het werkveld. Het in 2008 opgerichte netwerk van ambassadeurs organiseerde in 2009 voor de tweede maal een landelijke netwerkdag. In samenwerking met Stichting ABC werden regionale netwerken voor ambassadeurs opgezet (gerealiseerd in Noord-Holland en Overijssel; gepland in Groningen en Gelderland).

DE NATIONALE BELLIJN

Via de Nationale Bellijn worden bestellers van de boeken uit de serie *Lees en Schrijf!* geregistreerd en worden bellers doorverwezen naar cursussen. In totaal kwamen er 20.649 telefoontjes binnen (in 2008 32.986) met vragen over gewenste aanmelding voor een lees- en schrijfcursus, werkboekbestellingen of andere vragen met betrekking tot laaggeletterdheid. Via de bellijn werden in totaal 29.016 boeken besteld (tegenover 37.000 in 2008). De bellijn waarvan het ministerie van OCW eigenaar is, wordt beheerd door CINOP die een callcenter voor de uitvoering heeft ingeschakeld. Omdat het in 2008 ingeschakelde callcenter niet aan de gestelde eisen kon voldoen, is men daarom teruggekeerd naar het vorige callcenter op nieuwe condities en met trainingen op de werkvloer voor medewerkers van het callcenter.

CONCLUSIES

Maatschappelijke instanties kunnen een belangrijke rol vervullen bij de werving en toeleiding van laaggeletterden naar lees- en schrijf cursussen. In 2009 werd vooral ingezet op de rol die consultatiebureaus daarbij kunnen vervullen. Ook de rol van ambassadeurs wordt de laatste jaren steeds groter in het wervingstraject. Er komen steeds meer ambassadeurs bij en opnieuw werd een training voor roc-docenten georganiseerd om nieuwe ambassadeurs op hun taak voor te bereiden. Naast het al bestaande netwerk van ambassadeurs (vanwaaruit in 2009 ook regionale netwerken werden opgezet), is een platform van ambassadeursbegeleiders in het leven geroepen dat trouw wordt bezocht. Daarnaast werden via de Nationale Bellijn mensen doorverwezen naar cursussen. Voor de toekomst is het van belang om de wervings- en toeleidingsactiviteiten verder uit te bouwen en te bestendigen.

Publiciteit, informatie- voorziening en bekendheid

8

In de aanpak van laaggeletterdheid is communicatie naar een breed publiek van groot belang. Niet alleen mensen met lees- en schrijfproblemen zelf moeten worden bereikt, maar ook hun omgeving. Aandacht voor het onderwerp laaggeletterdheid is essentieel voor de tabe-doorbreking en bewustwording. Om die reden besteedt Stichting Lezen & Schrijven, coördinator van deze pijler, daar dan ook veel aandacht aan. In de eerste plaats door de organisatie van de Dag en de Week van de Alfabetisering.

Een van de hoogtepunten tijdens die week is altijd de uitreiking van de alfabetiseringsprijzen, waarvoor CINOP verantwoordelijk is. Een ander hoogtepunt vormde het bedrijvencongres *Samen scholen, pure winst!*, door CINOP en Stichting Lezen & Schrijven samen georganiseerd (zie hoofdstuk 5). Daarnaast probeert Stichting Lezen & Schrijven door het jaar heen op zoveel mogelijk manieren aandacht te genereren voor laaggeletterdheid. Als vast onderdeel maakt de mediacampagne *Leer lezen en schrijven* daarvan deel uit.

Als het gaat over de informatievoorziening voor professionals heeft het digitale *Kenniscentrum Laaggeletterdheid* eveneens een belangrijke functie. Tenslotte is het belangrijk om te vermelden dat de Informatievoorziening en kennisdeling voor en door organisaties die vanuit hun taakstelling een relatie hebben met het thema Laaggeletterdheid (zoals de VOB, de MBO Raad, de STAR e.a.) voornamelijk via de bijeenkomsten van het Voortgangsberaad hebben plaatsgevonden.

DAG EN WEEK VAN DE ALFABETISERING

In 2009 liep de Week van de Alfabetisering van 7 tot en met 13 september. In deze week viel ook de door UNESCO ingestelde internationale Dag van de Alfabetisering (8 september). Om het

taboe rondom laaggeletterdheid en de gezamenlijke verantwoordelijkheid tot uitdrukking te brengen was het thema van de Week van de Alfabetisering in 2009 *Laten we open kaart spelen*. Tijdens de week organiseerden in totaal 137 instanties meer dan 180 activiteiten (tegenover 95 organisaties met 120 activiteiten in 2008). Een van de activiteiten die zeer veel media-aandacht trok was de AtotZ Trein, waarin verspreid over het land workshops werden gegeven, met de betrokkenheid van bekende Nederlanders als prinses Laurentien, Yes-R en Paul de Leeuw.

Op de Dag van de Alfabetisering reikte het ministerie van OCW voor de zesde maal de Nationale Alfabetiseringsprijzen uit. Projecten die op originele wijze bijdragen aan het terugdringen van laaggeletterdheid komen daarvoor in aanmerking. In totaal werden er 73 projecten ingestuurd (twee keer zoveel als in 2008), waaruit door een veldjury een shortlist met 15 nominaties werd opgesteld. Vervolgens heeft de vakjury onder voorzitterschap van Fons van Wieringen, voorzitter van de Onderwijsraad, de hoofdprijs (€ 15.000) en de vijf categorieprijzen (€ 7.000) toegekend:

- 1 Hoofdprijs – Stichting Ontmoeting met Buitenlandse Vrouwen (OBV), Den Haag: Les-op-maat aan vrouwen die (nog) niet aan reguliere activiteiten buitenshuis kunnen deelnemen, en vaak laaggeletterd of analfabeet zijn.
- 2 Categorie Leesbevordering – Uitgeverij Eenvoudig Communiceren, Amsterdam: De Rea-krant en de boekenseries *Op het werk* en *Leeslicht* (makkelijk te lezen boeken en kranten voor mensen die moeite hebben met lezen).
- 3 Categorieprijs Taalscholing op de werkvloer – Lander Werk en Participatie, Geldermalsen e.o.: Open Leercentrum (Lander helpt arbeidsgehandicapten en langdurig werklozen in de regio Rivierenland aan aangepast werk en heeft daarnaast een eigen productiebedrijf).
- 4 Categorieprijs Voorkomen van taalachterstanden – Expertisecentrum Nederlands, Nijmegen: Bestrijding laaggeletterdheid praktijkonderwijs (ontwikkeling van evidence-based lesmateriaal voor laaggeletterden in het praktijkonderwijs).
- 5 Categorieprijs Volwasseneneducatie – Zadkine Educatie, Schiedam: Alfabetisering van laaggeletterde doven en slechthorenden.
- 6 Categorieprijs Regionale samenwerking – Biblionet Groningen: Leesmeter (een variant op de groeimeter waarbij ouders regelmatig worden gewezen op het belang van taalontwikkeling, kinderen gratis lid kunnen worden van de bibliotheek en boekenkoffertjes worden uitgeleend of als voorlichting aan ouders of verzorgers).

De winnende projecten zijn door CINOP beschreven en uitgebracht in de publicatie *Parels van geletterdheid 2009*.

COMMUNICATIE, PUBLICITEIT EN KENNISDELING

Stichting Lezen & Schrijven probeert door een proactieve mediabenedering, -monitoring, -analyse en -rapportages zoveel mogelijk verschillende media aandacht te laten besteden aan het thema laaggeletterdheid en aan daaraan gerelateerde onderwerpen. In de Week van de Alfabetisering verschenen er 380 nieuwsberichten over laaggeletterdheid in de geschreven media (tegenover 250 in 2008). Bijzonder in 2009 was een speciale uitzending van Pauw & Witteman die geheel in het teken stond van de aanpak van laaggeletterdheid, waarnaar ruim 1,2 miljoen mensen hebben gekeken.

Net als in voorgaande jaren is de mediacampagne *Leer lezen en schrijven* ook in 2009 volop te zien en te horen geweest op radio, televisie en internet. In deze campagne spelen alfabetiserings-ambassadeurs de hoofdrol door het vertellen van hun eigen verhaal.

Het digitale *Kenniscentrum Laaggeletterdheid* dat door CINOP wordt beheerd, bestaat uit een centraal portaal van alle websites die een relatie hebben met het *Aanvalsplan* en waar alle informatie over laaggeletterdheid te vinden is. Dit portaal bevat ook de Kenniskring NT1 waar de professionals hun kennis kunnen delen en vergroten (zie ook hoofdstuk 6). In 2009 is de webomgeving van de kenniskring NT1 verder geprofessionaliseerd.

CINOP verzorgt de coördinatie en voorbereiding van het *Voortgangsberaad*, een overleg dat op uitnodiging van het ministerie van OCW plaatsvindt en waarbij alle stakeholders worden uitgenodigd die op enigerlei wijze een rol kunnen spelen in het *Aanvalsplan* of daarbij betrokken zijn. In 2009 werden er twee bijeenkomsten van het Voortgangsberaad georganiseerd die in het teken stonden van de vraag 'Hoe verder met de aanpak van laaggeletterdheid in de toekomst?'

BEKENDHEID

Uit de jaarlijkse TNS-Nipo-enquête naar de bekendheid met laaggeletterdheid kwam naar voren dat de bekendheid van Nederlanders met het thema (wederom) gestegen is ten opzichte van

2008. Een ander opvallend gegeven is dat het aantal Nederlanders dat geen idee van het aantal laaggeletterden in Nederland heeft, ook is gestegen. Wel is het zo dat steeds meer mensen over laaggeletterdheid horen. Vóór de Week van de Alfabetisering was dat 62%, na de Week 78% (tegenover respectievelijk 57% en 71% in 2008).

CONCLUSIES

Communicatie en publiciteit zijn van cruciaal belang om mensen bewust te maken van laaggeletterdheid en het taboe daaromheen te doorbreken. Het gehele jaar door wordt geprobeerd zoveel mogelijk aandacht voor dit onderwerp te genereren. Vaste onderdelen daarvan zijn de mediacampagne *Leer lezen en schrijven*, het digitale *Kenniscentrum Laaggeletterdheid* en het *Voortgangsberaad*. Maar de hoogtepunten vormen elk jaar de *Dag* en de *Week van de Alfabetisering*, met in 2009 een record aan activiteiten uitgevoerd door een record aan deelnemende organisaties. Zoals gebruikelijk werden op de *Dag van de Alfabetisering* de *Alfabetiseringsprijzen* uitgereikt. Een andere activiteit die niet onvermeld mag blijven is het congres *Samen scholen, pure winst*. Al deze activiteiten hebben er in 2009 mede toe bijgedragen dat de bekendheid met laaggeletterdheid ook in 2009 wederom is gestegen. Ook hier geldt dat uitbouw en borging van activiteiten randvoorwaardelijk is en blijft voor een effectieve aanpak van laaggeletterdheid.

Samenvatting en conclusies

9

Met het *Aanvalsplan Laaggeletterdheid 2006-2010* wordt beoogd het aantal Nederlanders dat moeite heeft met lezen en schrijven terug te brengen. De ambitie van het *Aanvalsplan* is om in de periode tot 2010 de volgende zes mijlpalen te bereiken:

- 1 Het percentage leerlingen voortgezet onderwijs dat op of onder PISA-leesniveaun 1 zit (in 2003 11,5% en in 2006 15,1%), terugdringen tot 10%, rekening houdend met een verwachte toename van deze probleemgroep in 2010;
- 2 Het aantal werkgevers dat actief bijdraagt aan de bestrijding van laaggeletterdheid, met 50 tot 100% vergroten;
- 3 De totstandkoming van negen provinciale aanvalsplannen en van 150 gemeentelijke aanvalsplannen;
- 4 De uitvoering van lokale en regionale leesbevorderingsplannen in meer dan de helft van de gemeenten;
- 5 De verhoging van het aantal deelnemers aan alfabetiseringscursussen bij roc's tot minimaal 12.500;
- 6 De verbetering van de effectiviteit met betrekking tot de bestrijding van laaggeletterdheid door onderzoek, monitoring en internationale samenwerking.

Doel van het *Aanvalsplan* is om laaggeletterdheid zowel te *voorkomen* als te *vermindere*n. Vooraf eerst een opmerking over de opzet van het *Aanvalsplan* als project. In die opzet is vanaf het begin veel aandacht besteed aan informatievoorziening via monitoring van relevante variabelen tijdens de uitvoering van het plan. Dit maakt het mogelijk om relatief snel en adequaat te berichten over (tussen-)resultaten en effecten van ondernomen activiteiten. En het maakt tussentijdse

bijstelling van doelen en activiteiten op een verantwoorde manier mogelijk. Het is jammer dat er helemaal aan het begin van het project geen nulmeting is uitgevoerd behalve voor de vijfde mijlpaal waar het aantal deelnemers in de educatie al jaarlijks werd gemonitord. Desalniettemin zijn voor de andere mijlpalen jaarlijks gegevens opgenomen in de voortgangsrapportage wat het mogelijk maakt om per mijlpaal jaarlijks conclusies te trekken.

In 2009 zijn de volgende onderzoeken bij de evaluatie betrokken: de *TNS-Nipo-enquête 2009*, de samenstelling van het *Bronnenboek Voortgangsrapportage 2009* (februari 2010), de *Voortgangsrapportage 2008* (mei 2009), de *Monitor deelname lees- en schrijfonderwijs door laaggeletterden 2008* (april 2009), de publicatie goede praktijken onder de titel *Parels van Geletterdheid 2009* (juli 2009), de notitie Gedachtewisseling *Hoe verder met laaggeletterdheid na 2010?* en een verkennend onderzoek naar de pilot helpdesk *Lees en schrijf!* (rapportage maart 2010).

Wat is de situatie als het gaat om voorkomen van laaggeletterdheid? Vooral de activiteiten in het primair, voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs zijn er op gericht om laaggeletterdheid te voorkomen. Daar kan niet vroeg genoeg mee worden begonnen. Allereerst kan worden geconstateerd dat er recent allerlei beleidsinitiatieven en concrete activiteiten zijn opgestart om laaggeletterdheid in de preventieve sfeer aan te pakken. Het gaat daarbij vooral om initiatieven gericht op het versterken van de condities voor beter taal- en rekenonderwijs, variërend van de invoering van het *Referentiekader taal en rekenen* tot en met het versterken van de competenties van grote aantallen vve-professionals. Met name door de invoering van het *Referentiekader taal en rekenen* in combinatie met daaraan geijkte examens wordt de urgentie voor de scholen groter om hun resultaten op het gebied van taal en rekenen te verbeteren.

Hoe moeten de hiervoor beschreven activiteiten en resultaten worden geëvalueerd in het licht van de *eerste mijlpaal* van het *Aanvalsplan*, die een terugdringing van het percentage leerlingen vo dat op of onder PISA-leesniveaun 1 zit, tot 10% nastreeft? Opgemerkt zij dat daarbij rekening wordt gehouden met een reeds verwachte toename van deze probleemgroep in 2010.

Het grootste deel van deze activiteiten in het po en vo is direct, maar vooral ook indirect gericht op het verhogen van het taal- en rekenniveau van de leerlingen om zo laaggeletterdheid- en

laaggecijferdheid te voorkómen. Hun kracht zit vooral in de ‘schaarbeweging’ die gemaakt wordt met stimuleren en faciliteren enerzijds en urgentie creëren anderzijds. Veel van deze activiteiten zijn echter nog maar kort geleden gestart of moeten nog in het onderwijs worden geïmplementeerd en hebben dus een relatief lange incubatietijd.

Het is op dit moment dan ook nog te vroeg om het verwachte rendement van deze investeringen in conditieversterkende activiteiten goed in kaart te kunnen brengen. Het duurt immers nog geruime tijd voordat de resultaten daarvan zichtbaar en meetbaar worden in de prestaties van de leerlingen in het primair onderwijs en in de voor- en voerschoolse educatie. Toch zijn een aantal resultaten nu al wel zichtbaar, zoals de positieve effecten van de inrichting van schakelklassen op de taalprestaties van leerlingen die meer vooruitgang boeken dan vergelijkbare leerlingen in een controlegroep, en de leerlingen uit kopklassen die naar een hoger schooltype in het voortgezet onderwijs gaan. Deze resultaten zijn niet alleen een eerste stap in de goede richting en werken motiverend als succesfactor, maar ze rechtvaardigen ook de verwachting dat leerlingen op de middellange termijn beter gaan presteren op het gebied van taal en rekenen, waardoor de stijgende trend in de PISA-cijfers naar beneden kan worden omgebogen.

Met name het gecombineerde effect van de kortetermijnsuccessen en de eerder genoemde schaarbeweging zou de nagestreefde mijlpaal van niet meer dan 10% van de vo-leerlingen onder PISA-leesniveau 1 rond 2015 binnen bereik moeten kunnen brengen.

In het mbo werd, eveneens vanuit een preventieoptiek, in 2009 vooral ingezet op een combinatie van versterking van de randvoorwaarden voor beter taal- en rekenonderwijs enerzijds en de invoering van taalontwikkeland beroepsonderwijs anderzijds. Dit betrof het *Uitvoeringsplan taal en rekenen mbo*, de invoering van het *Referentiekader taal en rekenen*, de arrangementen die in het kader van het project Strategisch Taalbeleid werden gestart alsmede docenttrainingen gericht op het verbeteren van didactische competenties. Daar zijn zeer recent nog een aantal maatregelen van OCW bij gekomen om het bestuurlijk vermogen van de roc's onder de loep te nemen.

Hoe moet een en ander worden geëvalueerd in het perspectief van de preventieve ambities van het *Aanvalsplan*? Allereerst kan worden vastgesteld dat er veel werk is verzet en dat het duidelijk is dat het taalontwikkelen beroepsonderwijs langzaam hoger op de agenda van het mbo komt te staan. Met name tijdens de trainingen voor docenten en teamleiders en tijdens de Platformbijeenkomsten begint een positievere sfeer te ontstaan omtrent de mogelijkheden om handen en voeten te geven aan taalontwikkelen beroepsonderwijs.

Ondanks het feit dat er veel is ondernomen en er zeker resultaten op belangrijke condities voor een beter toekomstig taal- en rekenonderwijs zijn geboekt, lijkt de verwachting niet gerechtvaardigd dat er op korte termijn al een reële verbetering zal optreden in de taal- en rekenprestaties van de mbo-studenten. Dit komt allereerst doordat veel mbo-studenten al ‘onderweg zijn in het onderwijs’ en dus niet meer zullen profiteren van de onderwijsverbeteringen. Het algehele vertragingseffect voordat het rendement meetbaar wordt, is in het mbo groter dan in het vo, omdat er eerst verbeteringen in het po en vmbo zullen moeten worden gerealiseerd, wil het mbo van een beter geschoolde instroom kunnen profiteren. Voorlopig reden genoeg om aan te nemen dat er nog ettelijke jaren flankerend, curatief gericht beleid noodzakelijk zal zijn. De ervaringen met de arrangementen voor strategisch taalbeleid gaven eveneens aanleiding tot zorg: daar werd duidelijk dat niet alle opleidingsmanagers in staat zijn om de implementatie van taalontwikkelen beroepsonderwijs adequaat te faciliteren. Tot zover de maatregelen gericht op het voorkómen van laaggeletterdheid. Wat het *verminderen* van het huidige aantal laaggeletterde volwassenen betreft, geeft het *Aanvalsplan* richting aan verschillende instanties om daaraan bij te dragen: bedrijven, gemeenten, provincies en instellingen die cursussen lezen en schrijven aanbieden (met name roc’s).

De aanpak van laaggeletterdheid in het bedrijfsleven vertoonde in 2009 een wisselend beeld. Enerzijds is er succes met een branchegerichte aanpak waarbij per bedrijfstak praktische handvatten worden aangereikt voor het terugdringen van laaggeletterdheid. Vooral binnen de sector sociale werkvoorziening was deze aanpak succesvol. Anderzijds bleek de economische crisis voor sommige branches aanleiding om minder aandacht aan laaggeletterdheid te schenken. Wel is het zo dat er veelvuldig gebruik is gemaakt van de Regeling deeltijd-WW, die is ingesteld om de klappen van de crisis op te vangen. De in deze regeling opgenomen

scholingsvoorwaarde is door velen aangegrepen om taal- en rekencursussen te volgen, waardoor er in 2009 meer scholing heeft plaatsgevonden.

Desondanks is het nog niet duidelijk hoe ver we zijn met het behalen van de **tweede mijlpaal** van het *Aanvalsplan*: vergroting van het aantal bedrijven dat een bijdrage levert aan de bestrijding van laaggeletterdheid met 50 tot 100%. Het zal moeilijk blijven om deze vraag te beantwoorden, omdat er bij de start van het *Aanvalsplan* geen nulmeting heeft plaatsgevonden. Eerder werd aangekondigd dat Stichting van de Arbeid de resultaten van een monitor zou uitbrengen om na te gaan of de in 2007 gemaakte afspraak, het aantal laaggeletterden in het bedrijfsleven in 2011 met 30% (126.000 werknemers) terug te brengen, zou zijn gehaald. Die resultaten zijn tot op heden niet of niet voldoende aangetoond. Maar naar verwachting zal in 2010 een monitor meer duidelijkheid brengen over de mate waarin de aanpak van laaggeletterdheid in het bedrijfsleven in 2008 en 2009 is verwezenlijkt.

De **derde mijlpaal** betreft de totstandkoming van negen provinciale aanvalsplannen en van 150 gemeentelijke aanvalsplannen in 2010. In hoofdstuk 6 *Gemeenten, provincies en regionale samenwerking* is geconstateerd dat op de vraag in hoeverre deze mijlpaal gerealiseerd is een optimistisch dan wel een meer behoudend antwoord kan worden gegeven. Op provinciaal niveau is vastgesteld dat in elf provincies een aanvalsplan bestaat of daartoe plannen bestaan. Wat dat betreft is optimisme gerechtvaardigd over het eerste deel van de derde mijlpaal. Tegelijkertijd blijkt uit het project *Taalkracht voor gemeenten* dat in de helft van alle provincies nog geen zichtbare resultaten zijn geboekt. Het is dus nog niet zo dat de provincies al op hun lauweren kunnen gaan rusten.

De vraag in hoeverre gemeenten de derde mijlpaal hebben bereikt is beter te beantwoorden omdat inmiddels is gespecificeerd om hoeveel gemeenten het zou moeten gaan, te weten 150, en wat onder een actieve gemeente wordt verstaan. In 58% van alle gemeenten bestaat inmiddels een gemeentelijk aanvalsplan of is daarmee een begin gemaakt. Daarmee lijkt de doelstelling van 150 actieve gemeenten in elk geval kwantitatief gehaald, maar hierbij moeten twee opmerkingen worden gemaakt. In de eerste plaats de kanttekening dat het hier, net als bij de provincies, niet enkel gemeenten betreft waarin zichtbare resultaten met het gemeentelijk aanvalsplan zijn bereikt. In de tweede plaats de – positieve – vaststelling dat zich onder de

actieve gemeenten veel grote gemeenten bevinden, met veel laaggeletterden die in totaal 72% van de bevolking en 80% van de laaggeletterden vertegenwoordigen. Vanuit dat perspectief bekeken zijn we op de goede weg met het behalen van de derde mijlpaal.

Met de **vierde mijlpaal** blijven we op gemeentelijk niveau: de uitvoering van lokale en regionale leesbevorderingsplannen in meer dan de helft van de gemeenten. Hoewel we constateerden dat in 58% van de gemeenten een gemeentelijk aanvalsplan bestaat of daarmee een begin is gemaakt, mogen we er niet voetstoots vanuit gaan dat dat ook betekent dat in een meerderheid van de gemeenten leesbevorderingsprojecten worden uitgevoerd. In hoofdstuk 2 *Activiteiten die niet direct vanuit het Aanvalsplan worden aangestuurd* hebben we gezien dat vooral Stichting Lezen en de Vereniging van Openbare Bibliotheken (VOB) betrokken zijn bij meerdere leesbevorderingsprojecten. Exacte cijfers over het aantal gemeenten met een leesbevorderingsplan zouden door de VOB moeten worden verstrekt, maar deze cijfers zijn vooralsnog niet bekend. Over het antwoord op de vraag in hoeverre we momenteel op weg zijn met het bereiken van de vierde mijlpaal blijven we daarom voorlopig nog in het ongewisse.

De **vijfde mijlpaal** van het *Aanvalsplan* is om het aantal deelnemers aan alfabetiseringscursussen NT1 te verhogen tot rond de 12.500 per jaar. In 2008 waren we optimistisch gestemd over het behalen van deze doelstelling: we zagen een geleidelijke stijging van het cursistenaantal in 2006 en 2007 naar een totaal van 12.048 in 2008. In 2009 zien we dat nog steeds, maar hebben we moeten vaststellen dat het cursistenaantal is gestabiliseerd op een totaal van 12.031. Daarmee komt het totaal aantal cursisten dat in de afgelopen vier jaar van het *Aanvalsplan* aan een cursus heeft deelgenomen bij benadering op zo'n 23.000.

Dat het aantal van 12.500 laaggeletterden per jaar in 2010 zou kunnen worden bereikt is gebaseerd op de volgende verwachtingen. In de eerste plaats moeten we bedenken dat het hier gaat om het aantal NT1-cursisten dat bij een roc staat ingeschreven. Alloctonen die deelnemen aan NT2 alfabetiseringscursussen zijn daarbij nog niet meegerekend. Dat geldt ook voor laaggeletterden die elders een cursus volgen. Zij zijn hierbij evenmin meegerekend. Tenslotte zijn alle deelnemers die betrokken zijn bij informele vormen van leren nog niet meegeteld. Kijken we naar de belangstelling voor de multimediaserie *Lees en Schrijf!* van ETV.nl (waarvan in

2009 een derde deel getiteld *Lees en Schrijf! Geld en rekenen* werd uitgebracht), dan is die belangstelling aanzienlijk: van de hele serie werden tot nu toe bijna 100.000 werkboeken besteld, terwijl op de website bijna 70.000 gebruikers actief waren, vaak in combinatie met een cursus bij een roc. Het blijkt echter dat niet alle online gebruikers een cursus volgen. Sommige laaggeletterden geven er blijkbaar de voorkeur aan om zelf thuis aan hun geletterdheid te werken; ze geven daarbij aan behoefte te hebben aan digitale ondersteuning.

Verder wordt er veel aandacht besteed aan werving en toeleiding van laaggeletterden naar lees- en schrijfcursussen. Roc's werven, samen met gemeenten, vooral op lokaal niveau en zetten daarvoor structureel middelen in. Daarnaast worden maatschappelijke organisaties gewezen op de rol die zij bij laaggeletterdheid kunnen spelen; in 2009 werd daarbij vooral gefocust op consultatiebureaus. Ook ambassadeurs spelen een steeds grotere rol bij het aantrekken van nieuwe cursisten. Naast het al bestaande netwerk van ambassadeurs (vanwaaruit inmiddels ook regionale netwerken zijn opgezet), is het platform van ambassadeursbegeleiders zeer actief. De potentiële cursisten worden via de Nationale Bellijn doorverwezen naar de cursussen. Daar komt bij dat de bekendheid met laaggeletterdheid steeds groter wordt. Dat is vooral te danken aan een niet aflatende stroom van voorlichtingsactiviteiten, publicaties in de landelijke en regionale pers, publiciteitscampagnes, mediaoptredens enzovoort, met als hoogtepunten de jaarlijkse Dag en Week van de Alfabetisering.

Wat het onderwijsaanbod (doel, inhoud, niveau en toetsing) en het soort cursisten betreft (geslacht, herkomst, vooropleiding) is er sprake van weinig verschil met voorgaande jaren: vrouwen zijn in de meerderheid (58%), evenals autochtonen (60%) en werkenden (55%). De meeste deelnemers komen voor een cursus lezen en schrijven op de twee laagste niveaus. 28% rondt de cursus ook daadwerkelijk af. Voortijdig afhaken gebeurt vooral vanwege persoonlijke omstandigheden of omdat de cursist van mening is dat de eigen doelstelling is bereikt.

De **zesde mijlpaal** van het *Aanvalsplan* betreft de verbetering van effectiviteit met betrekking tot de bestrijding van laaggeletterdheid door onderzoek, monitoring en internationale samenwerking. Deze mijlpaal is aan het begin van dit hoofdstuk al besproken en maakt het mogelijk om tussentijds conclusies te trekken.

Nu het einde van de geplande looptijd van het *Aanvalsplan* in zicht komt, is het logisch om na te gaan denken over een toekomst zonder *Aanvalsplan*. Als we de resultaten van het *Aanvalsplan* op een rij zetten vanuit een vraag-aanbod-perspectief dan kunnen er, zonder vooruit te willen lopen op de eindevaluatie, al wel enkele lijnen worden gesignaleerd.

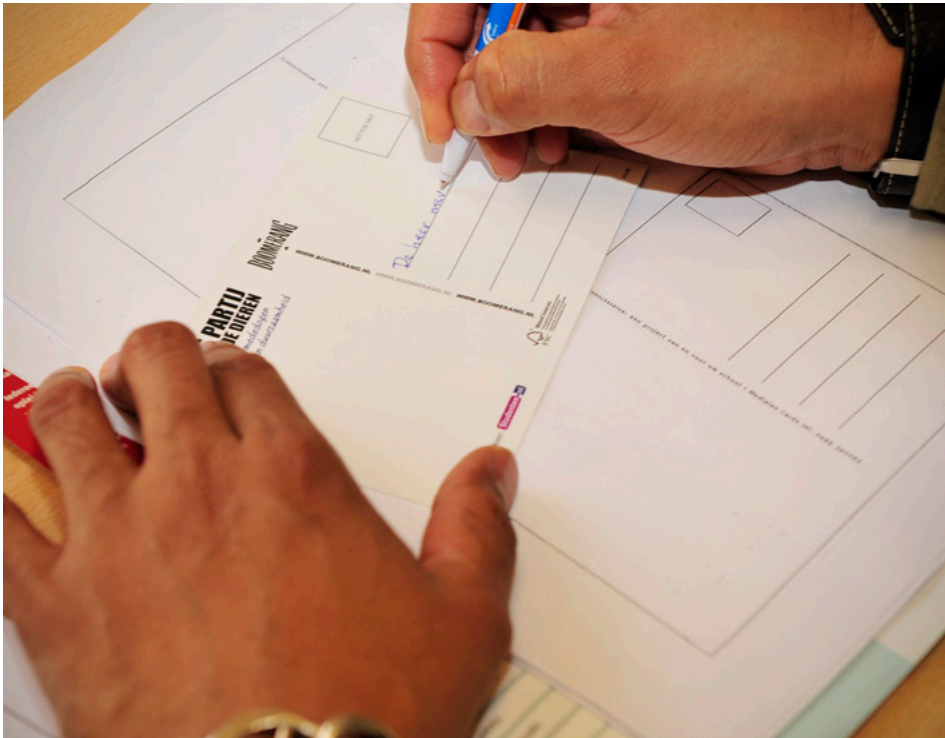
Kijken we naar het *voorkómen* van laaggeletterdheid dan moet worden geconstateerd dat echte resultaten nog een aantal jaren op zich zullen laten wachten. De daling van het taal- en rekenniveau in het po, vo en mbo is nog maar recent opgepakt, waardoor er nog cohorten leerlingen van school zullen komen met een te laag taal- en rekenniveau. In die zin zal de doelgroep voor een curatieve aanpak voorlopig nog niet afnemen.

Wat de *vermindering* van het aantal laaggeletterden betreft, heeft het *Aanvalsplan* er zonder meer voor gezorgd dat laaggeletterdheid uit de taboesfeer is gehaald en op alle niveaus bespreekbaar is geworden. Gemeenten, provincies en steeds meer bedrijven en maatschappelijke organisaties hebben het thema opgepakt en zijn ermee aan de slag gegaan. De vraag naar cursussen om laaggeletterdheid aan te pakken is daardoor op gang gekomen en het is zaak voor de toekomst om dat zo te houden.

Aan de aanbodkant ziet het er problematischer uit: de aanbodstructuur lijkt vooralsnog broos en de kwaliteit kan beter. De huidige koers van de overheid is invoering van de marktwerking en roc's lijken mede daardoor onzeker over het wel of niet in stand houden van hun NT1-aanbod. Juist nu de vraag naar alfabetiseringscursussen op gang is gekomen, is een kwalitatief goed en stabiel aanbod van groot belang om de verworvenheden vast te houden en uit te breiden.

Tenslotte zorgt de invoering van het Participatiebudget in dit opzicht ook voor veel onzekerheden. Zoals eerder geconstateerd heeft een meerderheid van gemeenten aangegeven prioriteit te willen geven aan laaggeletterden. Andere gemeenten daarentegen hechten meer aan arbeidsparticipatie dan aan maatschappelijke participatie, met als mogelijk risico dat zij minder zullen investeren in trajecten gericht op taal en andere basisvaardigheden. Het zal duidelijk zijn dat laaggeletterden bij deze laatste visie weinig gebaat zijn en dat die niet in lijn is met de doelstellingen van het *Aanvalsplan*.

Geertsma, A. (m.m.v. M. Ooms, I. Bos & J. Jongeneelen) (2010). *Monitor laaggeletterdheid G52. Stand van zaken bij de aanpak van laaggeletterdheid in de G52 gemeenten*. 's-Hertogenbosch: CINOP.

Houtkoop, W. (2007). *Voortgangsrapportage Aanvalsplan Laaggeletterdheid over het jaar 2006*. 's-Hertogenbosch: CINOP.

Houtkoop, W. (2008). *Voortgangsrapportage Aanvalsplan Laaggeletterdheid over het jaar 2007*. 's-Hertogenbosch: CINOP.

Kleef, A. van, Bos, I. & Verspiek, M. (2009). *Parels van geletterdheid 2009: Goede voorbeelden uit de praktijk*. 's-Hertogenbosch: CINOP.

Kuiken, F. (2009). *Voortgangsrapportage Aanvalsplan Laaggeletterdheid over het jaar 2008*. 's-Hertogenbosch: CINOP.

Litjens, P. (2010). *Aanvalsplan Laaggeletterdheid. Bronnenboek ten behoeve van de Voortgangsrapportage 2009*. 's-Hertogenbosch: CINOP.

Groot, A., Lam, J.F., Langens, E., Litjens, P., Meziani, M., Neuvel, J. & Verspiek, M. (2010). *Monitor deelname lees- en schrijfontderwijs door laaggeletterden 2009*. 's-Hertogenbosch: CINOP.

TNS-Nipo-Enquête (2009). *Bekendheid met Laaggeletterdheid 2009*.

